Alfons XIII en de dictatuur van Primo de Rivera

Willem Peeters

Alfons XIII en de dictatuur van Primo de Rivera (1885 - 1931)

De opmerkelijke troonopvolging en regentschap

Op 24 november 1885, aan de vooravond van het overlijden van koning Alfons XII, vond een belangrijke ontmoeting plaats tussen de twee grote politieke figuren in het Spanje van die tijd: Antonio Cánovas del Castillo en Práxedes Sagasta. Cánovas - op dat moment premier - als leider van de Partido Conservador en Sagasta van de Partido Liberal. Beide politici hadden er belang bij dat er na de dood van Alfons XII geen strubbelingen zouden ontstaan over de opvolging. Alfons XII was twee keer getrouwd geweest. Zijn eerste vrouw overleed kort na hun huwelijk en zijn tweede echtgenote, Maria Christina van Oostenrijk, schonk hem bij zijn leven twee meisjes. Op het moment van overlijden van Alfons XII was Maria Christina zwanger en dat bracht een ongekende situatie met zich mee. Wanneer de nakomeling een meisje zou zijn, zou het geen probleem opleveren om de eerstgeborene uit te roepen tot erfopvolgster, maar wanneer dat gedaan zou zijn en de nakomeling bleek een jongetje, zou er een ernstig belangenconflict zijn ontstaan en juridisch moeilijk de aanwijzing van de eerstgeborene ongedaan te maken. De nakomeling zag het levenslicht op 17 mei 1886 en het was een jongetje, Alfons XIII.

Maria Christina van Oostenrijk
1858-1929

Práxedes Sagasta
1825-1903

Cánovas en Sagasta kwamen overeen dat Maria Christina het regentschap op zich zou nemen ter bestendiging van de bestaande monarchie die onder druk stond van carlisten en republikeinen. Tevens besloten zij tot een regeringswisseling. Cánovas droeg het premierschap over aan Sagasta geheel in de traditie van de tien jaar eerder door Cánovas ontwikkelde doctrine van het *turnismo* dat voorzag in een regelmatige wisseling van de regeringsmacht. Dit alles onder de conditie dat de onder gezag van Cánovas ontwikkelde grondwet van 1876 gehandhaafd bleef. Deze afspraken staan bekend als het *Pacto de El Pardo*.

Maria Christina werd een vooral representatieve rol toebedacht. Zij bleef buiten het politieke strijdgewoel en slechts bij een regeringswisseling benoemde zij formeel de nieuwe ministers. Ook zou zij enkele belangrijke wetten afkondigen. Haar politieke opvattingen lagen het dichtst bij die van Sagasta die gedurende haar regentschap langdurig aan de macht was.

De regering Sagasta 1885 - 1890

Nadat Sagasta invloedrijke figuren - zoals Sigismundo Moret en Eugenio Montero Ríos - uit de in 1881 van de Partido Liberal afgescheiden Izquierda Dinástica weer aan zich had weten te binden, trachtte zijn kabinet een aantal belangrijke hervormingen door te voeren. De verkiezingen van 1886, geheel in stijl van het turnismo waarin verkiezingsfraude niet werd geschuwd, brachten Sagasta een royale meerderheid in het parlement en dus lag de weg open naar nieuwe, progressief-liberale wetgeving. Het eerste succes was de aanvaarding van de wet op vereniging die in 1887 tot stand kwam en waarin niet alleen het recht op associatie werd vastgelegd, maar ook het recht op collectieve acties. Deze wet werd internationaal geprezen vanwege haar vooruitstrevend karakter en is van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de arbeidersbeweging. Zij was een flinke steun in de rug bij de oprichting van vakorganisaties zoals die van de *Unión General de Trabajadores (UGT)* in 1888.

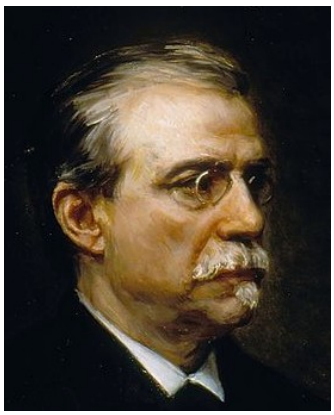

Antonio Cánovas del Castillo
1828-1897

Een heet hangijzer vormde de poging tot hervorming van het leger. Cánovas del Castillo had bij zijn eerste aantreden de krijgsmacht nadrukkelijk onder burgerlijk gezag geplaatst met de koning als symbool ervan door creatie van de *rey-soldado* (koning-soldaat), maar hij betaalde er een hoge prijs voor: geen bemoeienis van burgerlijke autoriteiten met interne zaken van het leger. En toch was dat hard nodig, want het leger was slecht georganiseerd, telde veel te veel officieren, het kende een antiek systeem van rekrutering, de soldij was laag en het was qua gevechtskracht absoluut geen partij voor de legers van andere mogendheden. Minister van Oorlog Manuel Cassola stelde zich twee dingen ten doel: creatie van een autonoom en efficiënt functionerend leger naar Pruisisch model en het oplossen van de sociale problemen waarmee soldaten te maken hadden.

Van al zijn wetsvoorstellen deed die van de invoering van algemene dienstplicht wel het meeste stof opwaaien. Daarmee beoogde Cassola het systeem van rekrutering af te schaffen dat afkoping of vervanging mogelijk maakte waardoor armen altijd de klos waren. Essentieel was de gedachte - benadrukt door de jonge liberaal José Canalejas - dat iedereen gelijk is voor de wet en dat dit dus ook van toepassing is op jonge mannen die de plicht hebben hun vaderland te verdedigen. Over het complete pakket van wetsvoorstellen werden in de Cortes meer dan tweehonderd redevoeringen gehouden en ook buiten het parlement kreeg het enorme aandacht in de pers en in de vele *tertulias* (gesprekskringen) die Spanje rijk was. Het verzet tegen Cassola was hevig en in juni 1888 trad hij af. Zijn opvolger, Tomás O'Ryan y Vázques probeerde vervolgens om samen met de inmiddels tot het kabinet toegetreden Canalejas te redden wat er te redden viel en bepaalde per decreet dat eervolle bevorderingen en bijbaantjes voortaan vermeden werden. Ook voerde hij een nieuw systeem van bevorderingen in dat promotie op grond van verdiensten in oorlogstijd mogelijk maakte. Dat nam niet weg dat de hervormingen voorlopig van de baan waren en de militairen kans hadden gezien het burgerlijk gezag buiten de kazernepoorten te houden. Zij hadden zich in feite weten te ontwikkelen tot een politieke pressiegroep van formaat die ook beschikte over een persorgaan waarin zij stelling namen tegen de hervormingen en zich opwierpen als beschermers van het vaderland. Zo werden de zich roerende arbeidersbeweging en het opkomend antimilitarisme in de militaire pers fel aangevallen.

Manuel Alonso Martínez
1827-1891

Een ander politiek zwaarwegend punt voor de Partido Liberal was de vormgeving van een nieuwe civiele orde. Al eerder - in 1870 - was een wetboek van strafrecht tot stand gekomen, maar er was in 1885 een sterke behoefte eindelijk te komen tot een hecht Burgerlijk Wetboek. Een nieuwe handelswet kwam tot stand die beter aansloot op de behoeften van de moderne liberaal-kapitalistische maatschappij en na lange discussies in de Cortes werd de wetgevende arbeid van het kabinet Sagasta bekroond met de aanvaarding van het Burgerlijk Wetboek in 1889. In dit proces was de bijdrage van minister van Justitie Alonso Martínez als voorzitter van de commissie ter voorbereiding van de wet van doorslaggevende betekenis.

Hoewel de liberalen streefden naar uniformering bleken zij bereid rekening te houden met de bestaande wetgeving op provinciaal niveau: de erfenis van een verleden waarin Spanje als staat niet bestond en zich in de diverse rijken op het Iberisch schiereiland zich verschillende rechtssystemen (fueros) hadden ontwikkeld. Behalve het Burgerlijk Wetboek schreef Alonso Martínez geschiedenis door de juryrechtspraak in te voeren, een wens van de progressieven die jarenlang was tegengehouden door conservatieve politici.

Tenslotte was er de invoering van het algemeen kiesrecht voor meerderjarige mannen (vanaf 21 jaar) in 1890. Dit was een onderwerp dat altijd hoog op de progressief-liberale agenda had gestaan en tijdens de revolutionaire jaren in de grondwet van 1869 ook al eens was ingevoerd. Formeel betekende de herinvoering van het algemeen kiesrecht een bevestiging van het democratisch gehalte van de Spaanse natie, maar in de praktijk bleef het turnismo de overhand houden met de daarbij behorende grootschalige manipulaties van verkiezingsuitslagen. Nog altijd heerste er controle van bovenaf en was van politieke invloed van het volk maar weinig sprake.

De koloniale oorlogen om Cuba en de Filippijnen

Aan het eind van de eeuw kwam de Spaanse regering onder grote druk te staan van onafhankelijkheidsbewegingen in Cuba, Puerto Rico en de Filippijnen. Deze bewegingen ontvingen steun van de machtige Verenigde Staten die twintig jaar eerder al eerder pogingen gedaan hadden om Cuba te kopen. De situaties op de twee Caribische eilanden verschilden sterk van elkaar. Puerto Rico had autonomie verkregen in 1872 en kans gezien zijn economie - vooral gebaseerd op de productie van koffie en tabak - op orde te brengen. De verstandhouding met het moederland was normaal en er waren nauwe economische banden met belangrijke Spaanse steden. De afschaffing van de slavernij op het eiland in 1872 had de maatschappelijke verhoudingen goed gedaan. Twee bewegingen beheersten het politieke toneel: de behoudende liberalen, een groep van landeigenaren en zelfstandigen die onder de paraplu van Spanje wilden blijven en de degenen die autonomie wensten en in 1887 de Partido Autonomista vormden. Dankzij deze interne verdeeldheid zag Spanje kans om de nationalistische beweging in toom te houden.

Op Cuba lag de situatie geheel anders. Daar was sinds de vrede van Zánjon in 1878, als sluitstuk van de tienjarige oorlog, maatschappelijk niet zo erg veel veranderd en werd een te laat ingezette politiek van hervormingen gecombineerd met militaire repressie. De economische belangen van de conservatieven, vooral grootgrondbezitters, wogen nog altijd zwaar. Zij genoten alle voordelen van de suikerteelt en hielden slavernij in stand. Aan de andere kant van het politieke spectrum was er een beweging die streefde naar volledige onafhankelijkheid van zowel het moederland als van de voor Cuba commercieel gezien zo belangrijke VS die veel investeerden in het eiland. Daarnaast was er nog een derde politieke stroming, de autonomisten. Samen met hun geestverwanten van de Partido Liberal in Spanje trachtten zij te komen tot een verhouding met het moederland zonder koloniale trekken waarbij Cuba als solidair onderdeel van de monarchie een eigen plaats zou krijgen. Het was gedoemd om te mislukken. In 1892 werd de *Partido Revolucionario Cubano* opgericht door José Martí en in 1895 braken opstanden uit die leidden tot de laatste koloniale oorlog om Cuba.

José Marti
1853-1895

Weer anders was het op de Filippijnen, waar de kolonisatie veel minder grondig was geweest dan in het Caribisch gebied. Er woonden maar weinig Spanjaarden en dan vooral in de hoofdstad Manilla. Van totale controle over de archipel was absoluut geen sprake en de diverse delen van de kolonie bezaten dan ook een hoge mate van autonomie. In tegenstelling tot Puerto Rico en Cuba had de kolonisatie van de Filippijnen eerder een godsdienstig dan een commercieel karakter, ten gevolge van de inzet van augustijner missionarissen, zij het dat de Spanjaarden daar veel handel dreven met Britten, Amerikanen en Chinezen. Het inefficiënte en racistische koloniale bewind op de Filippijnen bracht protesten teweeg van de kant van intellectuelen onder de mestiezen (nageslacht van gemengde huwelijken tussen Spanjaarden en inheemsen). Protesten die samensmolten met de eerder ontstane Filippijnse interpretatie van het evangelie: de *pasyon* die verwachtingsvol was, de komst van de hemel op aarde veronderstelde en daarmee voeding gaf aan antikoloniale sentimenten.

Aan het eind van de negentiende eeuw werd het steeds duidelijker dat de pogingen om Cuba voor het moederland te behouden geen enkele steun kregen van de separatisten die het verdrag van Zánjon als beëindigd beschouwden en in opstand kwamen. Opstandelingenleider Martí kon daarbij rekenen op steun vanuit de VS waarmee hij goede relaties had aangeknoopt. In de eerste fase van de strijd (februari - oktober 1895) begon de opstand vorm te krijgen, maar bracht de separatisten een groot verlies met de dood van Martí. Gedurende de maanden daarna wisten de opstandige strijdkrachten flinke terreinwinst te boeken vanuit het oosten van het eiland. De Spaanse generaal Martínez Campos probeerde het oprukkende leger tegen te houden vanaf een al rond 1870 gebouwde 68 kilometer lange fortificatie van forten en hekken, de zogeheten *Trocha*, waarlangs ook een spoorbaan was aangelegd. Toen deze tactiek onvoldoende vruchten afwierp en overal op het eiland opstanden uitbraken besloot men in Madrid Martínez Campos te vervangen door generaal Weyler die een enorme strijdmacht inzette en via meedogenloos geweld poogde de opstand te breken. Het werd een kostbare mislukking. Van de 200.000 militairen stierven er meer dan 50.000 binnen korte tijd, voor het overgrote deel niet in de strijd, maar door ziektes als de gele koorts. Ook onder de boerenbevolking was het aantal doden hoog. Weyler detineerde hen in concentratiekampen om te voorkomen dat zij zich aansloten bij de opstandelingen en onder onbeschrijfelijke omstandigheden stierven in deze kampen ongeveer 100.000 mannen, vrouwen en kinderen.

Trocha de Júcaro a Morón

Eind 1897 was het Spaanse leger uitgeput en gedemoraliseerd. Ook ontbrak het de Spaanse regering aan middelen om de strijd voort te zetten. Intussen was in augustus premier Cánovas del Castillo door een anarchist vermoord, wat weer een regeringswisseling teweeg bracht en de Partido Liberal aan de macht hielp. Het luidde een verandering van strategie in. Per decreet verkregen Cuba en Puerto Rico volledige autonomie, een politiek van hervormingen werd ingezet en Weyler maakte plaats voor de meer gematigde generaal Blanco.

De toch al penibele situatie van de Spanjaarden bereikte een dieptepunt met de ontploffing van de Amerikaanse kruiser Maine, op bezoek in de haven van Havana om te laten zien dat het de VS menens was. Het schip zonk onmiddellijk en driekwart van de bemanning kwam om. De oorzaak van dit incident is nooit achterhaald, maar de agressieve 'Yellow Press' in de VS gaf onmiddellijk de schuld aan de Spanjaarden. In de woorden van Randolph Hearst: "Remember the Maine, to Hell with Spain!". Het was de opmaat tot de Spaans-Amerikaanse oorlog.

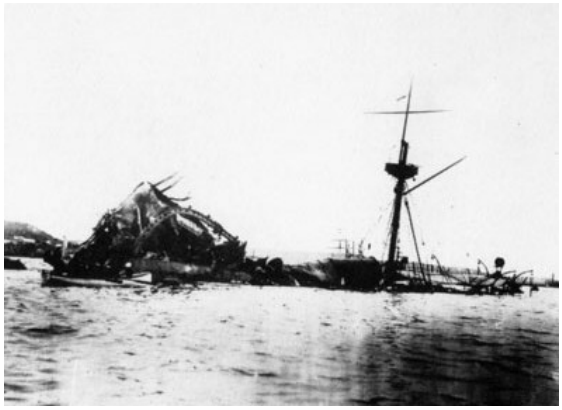
Het wrak van de Maine in 1898

In 1823 lanceerde de president van de VS James Monroe zijn beroemde doctrine waarin hij onder meer duidelijk maakte dat de nog in handen van Spanje zijnde koloniën in het Caribisch gebied behoorden tot het Amerikaanse continent. Op den duur zouden zij bevrijd moeten worden uit de greep van de Spanjaarden en geïncorporeerd in de VS. Verzoeken aan de Spaanse regeringen om Cuba te verkopen, net als dat gebeurd was met Florida, waren aan dovemansoren gericht. Spanje beschouwde Cuba als zijn rechtmatig bezit en was niet van plan afstand te doen van dit commercieel zo lucratieve bezit. Het was dus niet verwonderlijk dat toen er opstanden uitbraken op Cuba, de VS er onmiddellijk bij waren om dit onafhankelijkheidsstreven te ondersteunen.

Vanuit New York en Washington coördineerde de Junta Cubana de operaties onder aanvoering van Juan Estrada Palma, de latere president van Cuba. Deze operaties bestonden voornamelijk uit het zenden van wapens en munitie en ofschoon de VS op dat moment formeel neutraal waren in het conflict, werden niet minder dan 60 verschepingen gerealiseerd vanaf Amerikaanse kust. Onder deze vlag van neutraliteit verzochten de VS aan Spanje om de Caribische eilanden autonomie te verlenen, een status waarmee de Amerikanen voldoende greep zouden krijgen op het gebied. Met dit voorstel bevestigden de VS de Spaanse soevereiniteit en beloofden zij zich in te zetten om het militaire conflict tot een einde te brengen. Premier Cánovas de Castillo wees dit verzoek van de hand met als argument dat er eerst een einde moest komen aan de rebellie alvorens te onderhandelen over hervormingen.

Eind 1896 legde Grover Cleveland, de toenmalige democratische president van de VS, aan Spanje drie mogelijkheden voor om een eind te maken aan de Caribische problemen. Verlening van autonomie aan de eilanden (voor de opstandelingen niet aanvaardbaar), verkoop of inmenging door de Noord-Amerikanen. In maart 1897 wonnen de republikeinen de Amerikaanse presidentsverkiezingen en trad William Mckinley aan die zich veel harder opstelde dan zijn voorganger. De door Sagasta in allerijl genomen maatregelen vielen bij Mckinley niet in goede aarde. Hij verlangde of de verkoop van Cuba, of annexatie. Het ongeluk met de kruiser Maine op 15 februari 1898 maakte aan alle illusies van Spanje een einde. Noch internationale diplomatie, noch een bemiddelingspoging van de paus konden voorkomen dat er een gewapend conflict uitbrak. Eind april van dat jaar verklaarden de VS en Spanje elkaar de oorlog.

Op de Filippijnen hadden zich vanaf 1896 diverse opstanden voorgedaan, die met toestemming van de aartsbisschop van Manilla hardhandig waren bestreden, maar niet volledig geneutraliseerd. In december 1897 werd door generaal Fernando Primo de Rivera - oom van de latere dictator over Spanje, Miguel Primo de Rivera - het zogeheten pact van Biak-Na-Bató overeengekomen met de opstandelingen. Zij gaven de strijd op en verlieten tegen een geldelijke vergoeding het land. Nog geen jaar later arriveerde de Amerikaanse vloot en in augustus 1898 gaf Manilla zich over waarmee de Filippijnen in handen vielen van de VS. Pogingen van de Spanjaarden om de kolonie te heroveren liepen stuk op een weigering van de Engelsen op doortocht door het Suezkanaal. In het Caribisch gebied was de strijd eveneens snel gestreden. De onder commando van admiraal Pascual Cervera staande Spaanse vloot was genoodzaakt zich te herbevoorraden in Santiago de Cuba, maar werd geblokkeerd door de Amerikanen en vernietigd. Nog voor de capitulatie van Manilla bevonden Puerto Rico en Cuba zich in handen van de VS.

Het vredesverdrag van Parijs dat op 10 december 1898 gesloten werd, bracht Cuba onafhankelijkheid terwijl Puerto Rico, de Filippijnen en Guam (onderdeel van de Marianen in de Pacific) overgingen in Amerikaans bezit tegen een vergoeding van 20 mln. dollar. Later, in 1899, werden de in Spaans bezit zijnde eilandengroepen van de Carolinen en de Marianen (behalve Guam) overgedragen aan Duitsland tegen betaling van 25 mln. dollar. Spanje had een gevoelig verlies geleden. Materieel, maar vooral in aanzien, was van het eens zo machtige imperium niets meer over behalve de bezittingen in Marokko.

Spanje tijdens de oorlogsjaren

Voor de hand ligt de vraag waarom Spanje zich liet meeslepen in een oorlog met de oppermachtige VS. Uit militair oogpunt stond dat gelijk aan zelfmoord, want het overwicht van de Amerikanen was enorm. Het antwoord daarop is gelegen in de destijds heersende mening dat het voeren van deze ongelijke strijd noodzakelijk was om de Spaanse monarchie van de ondergang te redden. Verdediging van het Spaanse erfgoed stond centraal, niet alleen bij Sagasta, maar zeker ook bij regentes Maria Christina. Verlies van de koloniën was daaraan ondergeschikt. Het liep zoals men had verwacht, strijdend ging Spanje ten onder, maar de monarchie, gepersonifieerd in de jonge koning Alfons XIII, bleef intact. De president van de Spaanse Senaat en voorzitter van de onderhandelingsdelegatie in Parijs verzuchtte: 'Alles is teloor gegaan, behalve de monarchie'. Binnenslands werd over deze kwestie uiteraard verschillend gedacht. Voorstanders ervan, die zich uitdrukten in patriottische bewoordingen, deden dat niet zozeer uit liefde voor het koningshuis, dan wel uit eigenbelang. Het waren vooral de grootgrondbezitters, handelaren en de Catalaanse industriëlen die profiteerden van hun monopolieposities. De graanverbouwers van Castilië namen een wat gematigder positie in en gaven vanuit hun verbondenheid met het gedachtegoed van de Partido Liberal steun aan de pogingen van Sagasta om Cuba te behouden door verlening van autonomie.

Pablo Iglesias
1850-1925

Tegenstanders van de oorlog waren natuurlijk te vinden onder de gewone bevolking die zuchtte onder de extra belastingen ter financiering ervan en die door de midden- en hogere klassen konden worden ontdoken. De carlisten ontpopten zich weliswaar als echte patriotten, maar hoopten dat een militaire nederlaag de kansen van hun troonpretendent zou vergroten. Wie zich openlijk verzette tegen de oorlog was Pi y Margall, oud-premier en afgevaardigde in het parlement die de wreedheden van de oorlog hekelde en een duidelijk antikolonialistisch beleid voorstond. Hij vormde een kleine minderheid in het politieke krachtenveld en werd alleen gesteund door republikeinen en socialisten.

Laatstgenoemden voerden campagne tegen de oorlog, vooral na de dood van Cánovas en hun leider Pablo Iglesias - oprichter van de PSOE - publiceerde tal van artikelen in het blad El Socialista waarin hij blijk gaf van pacifistische opvattingen en zich een fervent tegenstander toonde van het kolonialisme. Het leidde tot een aantal grote samenkomsten in steden als Gijón, Santander en Madrid waarbij arbeiders demonstreerden tegen de oorlog in de wetenschap dat zij moesten bloeden voor de belangen van de heersende klassen.

De bomaanslag in Barcelona in 1896

De anarchisten bevonden zich in een lastige positie, want al eerder hadden zij getoond geweld niet te schuwen. Niettemin was de oorlog voor een aantal anarchisten het aangrijpingspunt om zich te presenteren als een alternatieve beweging van antimilitaristische en antinationalistische signatuur. Voor hen was het ook het moment om kracht bij te zetten aan hun eisen voor onafhankelijkheid van Cuba en op te komen voor de rechten van een aantal anarchisten die opgesloten zaten in de gevangenis van Montjuic (Barcelona) en daar blootstonden aan ernstige martelingen. Demonstraties waren uitgelopen op een heftige reactie van de overheid toen in juni 1896 een onbekende een bom wierp tijdens de viering van Sacramentsdag in een van de straten van de stad wat twaalf doden en tal van gewonden veroorzaakte.

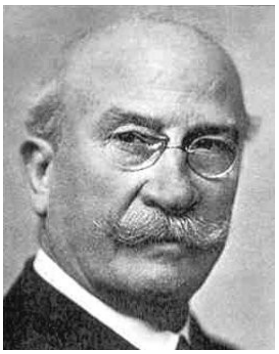
Alejandro Lerroux
1864-1949

Niet in staat om de dader te vinden, arresteerde de politie 400 mensen van linkse huize. Zij werden opgesloten in het kasteel van Montjuic en op de meest gruwelijk manieren gemarteld. Tegen 28 van hen werd de doodstraf geëist en voor 59 levenslange gevangenisstraf. In de hoofdstad wed lauw gereageerd op deze gruwelijke gebeurtenissen in Catalonië, maar wel leidden ze tot reacties in Frankrijk dat op dat moment worstelde met de Dreyfusaffaire. Het was Alexander Lerroux, de toenmalige directeur van de krant El País, die de wreedheden van Montjuic keer op keer aan de kaak stelde wat leidde tot demonstraties in tal van Spaanse steden.

Lerroux ondernam een twintigtal reizen door het land om overal een lans te breken voor de gevangen van Montjuic. Er heerste een opgewonden sfeer die de Italiaanse anarchist Angiolillo ertoe bracht naar Spanje te reizen om terroristische acties te ondernemen. Hij drong zonder enige moeite 8 augustus 1897 het kuuroord van Santa Águeda binnen waar hij vervolgens met drie pistoolschoten premier Cánovas del Castillo het leven benam.

Het regeneratiedenken rond de eeuwwisseling

De processen van Montjuic eindigden in 1900 met slechts één vrijspraak waarna er heftige debatten werden gevoerd in de kranten door een nieuwe generatie van intellectuelen die zich verzetten tegen de bestaande orde en blijk gaven van hun republikeinse opvattingen, hun antiklerikalisme en antimilitarisme. Het waren de pleitbezorgers van een regeneratie, het herstel van het in hun ogen decadente Spanje dat diende af te rekenen met het verleden en met een politiek systeem dat gecorrumpeerd was door het turnismo van Cánovas. Twee stromingen dienen te worden onderscheiden, die van intellectuelen en politici die een heldere, objectieve en wetenschappelijk verantwoorde vernieuwing voorstonden en de stroming van schrijvers en kunstenaars die hun eigen, subjectieve opvattingen lieten prevaleren en zich uitten in literaire geschriften. Deze laatste stroming, met een van de belangrijkste vertegenwoordigers Joaquín Costa, wordt doorgaans de Generatie van '98' genoemd.

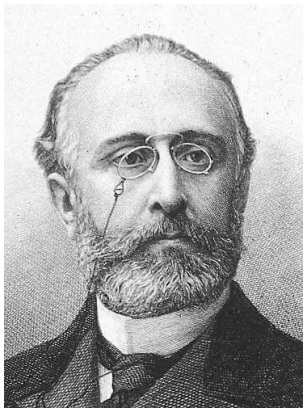

Francisco Silvela
1843-1905

Het besef zoals dat leefde onder de eerste stroming van regeneratiedenkers, de mening dat Spanje de bakens had te verzetten en vooral in moreel opzicht schoon schip moest maken werd ook in de Partido Conservador, de schepping van Cánovas del Castillo, door velen gedragen. Vooraanstaande figuren als Antonio Maura en Francisco Silvela, beiden zeer gelovige rooms-katholieken, pleitten vanuit die overtuiging ervoor om een eind te maken aan de verkiezingsfraudes bewerkstelligd door de plaatselijke caciques, lokale machthebbers die elke verkiezingsuitslag naar hun hand konden zetten. Zij vonden dat de politiek haar waardigheid moest hervinden. Daarnaast waren zij ervan overtuigd dat Spanje als Europese mogendheid pas serieus kon worden genomen wanneer de financiën op orde waren en het land weer kon beschikken over een volwaardig leger.

In maart 1899 vond weer een wisseling van de macht plaats en werd Sagasta opgevolgd door de conservatief Silvela met aan diens zijde de vanwege zijn verdiensten gedurende het Spaans-Amerikaanse conflict zeer populaire Camilo de Polavieja als minister van Oorlog. Polavieja vertegenwoordigde de gevestigde orde, maar was met Silvela van oordeel dat het logisch was om in het kader van een politiek van regeneratie, voorrang te verlenen aan de versterking van het leger. Dat voornemen stuitte echter op weerstand van de sober ingestelde Raimundo Fernández Villaverde, de minister van Financiën, die het op orde brengen van de rijksfinanciën belangrijker vond dan het doen van investeringen in de krijgsmacht. Zijn restrictief beleid betekende tevens dat er geen tegemoetkomingen konden worden gedaan aan de wensen van de Catalaanse industriëlen en Castiliaanse graanhandelaren, die vervolgens stelling namen tegen de regering Silvela. De regering ging ten onder. Ondanks de breed gevoelde noodzaak voor regeneratie bleken de onderlinge tegenstellingen te groot om handen en voeten te geven aan hervormingen.

De andere stroming van regeneratiedenkers bestond zoals aangegeven uit een groep schrijvers en artiesten waartoe vooraanstaande intellectuelen behoorden als Joaquín Costa, Miguel de Unamuno, Ramón Menéndez Pidal, Ramón María del Valle-Inclán en Ramiro de Maeztu. Door sommigen wordt de filosoof José Ortega y Gasset ook tot de Generatie van '98' gerekend, maar zelf noemde Ortega deze de Generación del Desastre (onheilsgeneratie) en hoorde hij in feite tot de optimistischer gestemde beweging die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog van zich deed spreken: de Generatie van '14' ofwel de generatie van de hoop. En inderdaad, de generatie van 98 was er een die zich pessimistisch toonde over de kansen van Spanje om er weer bovenop te komen en meende dat de Spanjaarden daarvoor niet de capaciteiten bezaten. Costa verwoordde deze kijk op Spanje in zijn in 1901 gepubliceerde werk *Oligarquia y caciquismo*. Daarvoor had hij ervaring opgedaan op bestuurlijk vlak en als leider van de Nationale Liga van Producenten tal van hervormingsprogramma's op agrarisch, economisch en bestuurlijk terrein ontwikkeld. Maar hij had ondervonden dat voor alle spelers op economisch gebied het hemd nader was dan de rok en elke poging verouderde systemen te veranderen schipbreuk leed op het laten prevaleren van het eigen- of groepsbelang.

Joaquín Costa
1846-1911

Alfons XIII aanvaardt het koningschap

Op 17 mei 1902 bereikte Alfons XIII de meerderjarige leeftijd van 16 jaar en aanvaardde hij het koningschap daadwerkelijk. Het regentschap van zijn moeder Maria Christina was ten einde. Zij overleed in de ouderdom van 71 jaar in 1929. Sagasta stierf kort na de ambtsaanvaarding van Alfons XIII in 1903. Met hem verdween de laatste gezichtsbepalende politicus uit de negentiende eeuw van het toneel. Koning Alfons XIII trad in 1906 in het huwelijk met de Britse prinses Victoria Eugénie van Battenberg. Vooraf was tegen deze echtverbintenis wel bezwaar gerezen in Spanje vanwege de lage komaf van de Battenbergs en het feit dat de prinses anglicaans was. Om te voorkomen dat het huwelijk niet serieus zou worden genomen werd Ena, zoals men de prinses noemde, getooid met de titel Koninklijke Hoogheid. Ook bekeerde zij zich tot het rooms-katholicisme.

Alfons XIII 1886-1941 en zijn vrouw Eugenie 1887-1969

Toen het paar na de huwelijkssluiting terugkeerde naar het koninklijke paleis wierp de anarchist Mateo Morral een bom naar de koets, elf personen kwamen om en er waren diverse gevonden, maar Alfons en Ena liepen geen letsel op. Uit het huwelijk werden zeven kinderen geboren, waarvan de eerste en de laatste, Alfons en Gonzalo, aan hemofilie leden. De tweede zoon, Jaime, kwam doof ter wereld en het was vanwege deze handicaps dat Alfons en Jaime in 1933 afstand deden van hun rechten op de troon ten gunste van de derde toen nog in leven zijnde zoon Juan, de vader van de huidige koning van Spanje, Juan Carlos I. Hoewel Alfons XIII zich voordeed als een puritein, was hij in werkelijkheid iemand die het met de huwelijkstrouw niet erg nauw nam en er diverse minnaressen op na hield. Zijn privé-opvattingen waren zeer liberaal in vergelijking met de heersende moraal en hij had grote belangstelling voor in die tijd onder de elite zeer populaire *cine pornográfico*. Alfons XIII was intelligent, verzot op techniek en zag het belang in van goed onderwijs en onderzoek, wat tot uiting kwam in een donatie van gronden ter realisering van universitaire instituten.

Nieuwe politieke leiders

De jonge koning begon zijn regeerperiode in een tijd van grote sociale omwentelingen, vooral gekenmerkt door de opkomst van de arbeidersbeweging. In tegenstelling tot zijn moeder bemoeide de koning zich indringend met de dagelijkse politiek. De betitelingen van Alfons XIII als 'koning-politicus' of als 'politicus op de troon' misstonden hem dan ook niet. Gebruikmakend van de verwarring die heerste binnen de grote politieke partijen sinds de dood van hun leiders Cánovas del Castillo en Sagasta, slaagde de zelfverzekerde koning erin veelvuldig zijn stempel te drukken op de politiek. Dikwijls negeerde hij leden van het kabinet door hen geen toestemming te vragen bij het nemen van belangrijke beslissingen, met name als het ging om de benoeming van hoge officieren. Tot aan zijn aftreden in 1931 onderhield Alfons XIII uitstekende relaties met de krijgsmacht en in geval er meningsverschillen waren tussen ministers en het leger koos hij steevast de kant van de militairen. Bekendste voorbeeld is zijn steun aan generaal Miguel Primo de Rivera toen deze in 1923 een staatsgreep pleegde. Met deze houding frustreerde hij regering en parlement en vormde hij een beletsel voor de ontwikkeling van burgerlijke initiatieven.

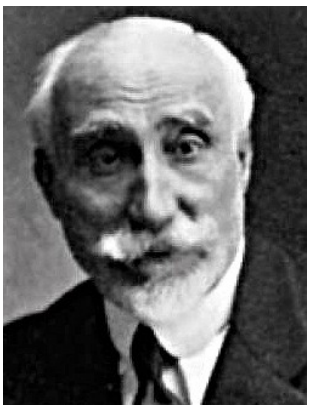

Antonio Maura
1853-1925

Zowel binnen de Partido Conservador, de schepping van Antonio Cánovas del Castillo, als binnen de Partido Liberal waarvan Práxedes Sagasta de onbetwiste leider was geweest, begon na de dood van deze politici de strijd om de macht. Ondanks het breed gedragen gevoel dat het turnismo, het telkens wisselen van de regeringsmacht gepaard aan grootschalige verkiezingsfraude, diende te verdwijnen, bleef dit in stand. Het leidde tot het aantreden van een conservatieve regering in december 1902 onder Francisco Silvela. Opkomend talent in de Partido Conservador was Antonio Maura - grootvader van de schrijver Jorge Semprún - die op termijn de eerste viool speelde onder de conservatieven. Maura genoot de steun van Silvela en nam na diens dood in 1905 het partijleiderschap van hem over. Belangrijk voor de diepgelovige Maura was dat hij kon rekenen op adhesie van de groep van conservatieve katholieken geleid door Alejandro Pidal y Mon, ooit afgescheiden van de partij, maar in 1884 definitief door Cánovas geïncorporeerd in de Partido Conservador. Vanaf december 1902 tot juni 1905 traden maar liefst vijf kabinetten aan van conservatieve snit, respectievelijk onder Silvela, Villaverde, Maura, Azcárraga en wederom Villaverde.

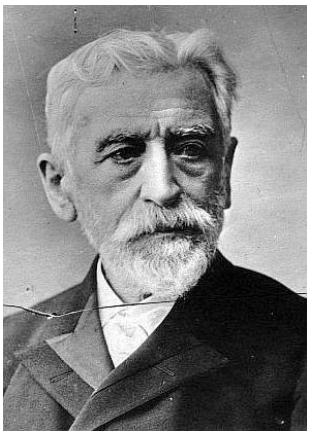

Eugenio Montero Ríos
1832-1914

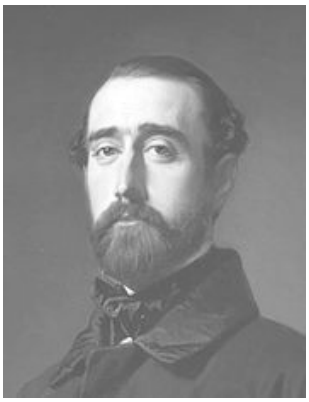

Segismundo Moret
1833-1913

In de Partido Liberal ging de strijd vooral tussen de behoudende Eugenio Montero Ríos en de vooruitstrevende Segismundo Moret die zich sterk maakte voor een grondwetsherziening en toenadering zocht tot Nicolás Salmerón, voorman van de republikeinen. Montero Ríos won en volgde Sagasta op als politiek leider van de partij. José Canalejas, diverse keren minister onder Sagasta, voerde een groep van liberaal-democraten aan binnen de Partido Liberal. Hij richtte zijn eigen partij op: de *Partido Liberal-Demócrata*, maar keerde terug om in 1905 het partijleiderschap van Montero over te nemen. In juni van datzelfde jaar kwam de Partido Liberal weer aan de macht en net als in de vorige periode was het tot januari 1907 een komen en gaan van premiers die telkens net weer andere nuances wilden aanbrengen in het regeringsbeleid. Het waren achtereenvolgens: Montero Ríos, Moret, López Domínguez, wederom Moret en Aguilar. In een tijdsbestek van vier jaar en twee maanden waren er tien kabinetten aangetreden, verdeeld over conservatieven en liberalen en was het wetgevende proces ernstig gefrustreerd.

Dat wil overigens niet zeggen dat er geen enkel resultaat werd geboekt. In 1903 slaagde men erin om het frauduleuze kiessysteem enigszins op te schonen door de lokale caciques aan te pakken wat leidde tot voor de oppositie gunstige verkiezingsuitslagen. De republikeinen van Salmerón veroverden 35 zetels. Ook op bestuurlijk-administratief gebied veranderde het een en ander. Ambtenarij en politiek werden ontvlochten, het begin van een onafhankelijk administratief apparaat. Dit gold zowel de ministeries en publieke diensten als de posterijen, de inspectie op de gezondheidszorg en de politie.

De wet op de jurisdicties en de opkomst van het antiklerikalisme

Eind november 1905 vond in Barcelona een ernstig incident plaats. Een groep militairen attaqueerde redactielokalen van de satirische tijdschriften ¡Cu-Cut! en La Veu de Catalunya, die een aantal satirische tekeningen hadden gepubliceerd waarmee zij het leger te kijk zetten. Op dat moment was Montero Ríos van de Partido Liberal premier en liepen de spanningen tussen de regering en het leger hoog op. Montero nam in de ogen van de militairen onvoldoende afstand van de aan hun adres gerichte beledigingen, terwijl de premier te kennen gaf niet te kunnen dulden dat legereenheden naar eigen goeddunken handelden.

In december kwam Montero ten val en werd hij opgevolgd door zijn partijgenoot Moret met aan diens zijde generaal Agustín de Luque als minister van Oorlog. Dit om een mogelijke militaire staatsgreep te voorkomen, maar de hoge officier zat er meer om de belangen van het leger te behartigen dan dat hij zich inzette voor de versteviging van het burgerlijk gezag. Moret toonde zich principieel voorstander van de soevereiniteit van de civiele macht maar kon de militaire dreiging slechts afwenden door een wet in te dienen waarin een aantal burgerlijke vrijheden werd ingeperkt en die beledigingen van het vaderland en leger onder militaire jurisdictie stelde. Koning Alfons XIII kon zich er geheel in vinden. Voor de liberalen een regelrechte nederlaag. Deze wet, die bekend staat als de Wet op de jurisdicties, bleef van kracht tot 1931. Al die tijd werd hij veelvuldig gebruikt om kritiek op het leger in de kiem te smoren. De Catalanen vatten de wet op als een inbreuk op hun autonomie en ook republikeinen als Salmerón, carlisten en federalisten protesteerden heftig. Gevolg was de oprichting van *Solidaridad Catalana*, een regionaal front, bestaande uit de in 1901 opgerichte partij Lliga Regionalista, carlisten en republikeinen. Ook intellectuelen lieten protest horen tijdens een door Miguel de Unamuno georganiseerde conferentie. Om de Catalanen enigszins tegemoet te komen diende Moret enkele wetten in die neerkwamen op protectie van de Catalaanse industriëlen en handelaars. De premier, die zich altijd voorstander had getoond van vrijhandel, maakte zich er in de rest van het land niet populair mee.

Na het rampjaar van 1898, waarin Spanje de oorlog met de VS verloor en zijn overzeese koloniën kwijtraakte, waren alle politici van links tot rechts overtuigd van de noodzaak tot een politiek van wederopbouw ofwel regeneratie.

De politiek diende haar waardigheid te herwinnen en het land moest financieel en economisch er weer bovenop komen. Hand in hand daarmee gingen pogingen om het vertrouwen van de bevolking in de monarchie te herwinnen. Maura trachtte dat te doen door van bovenaf bestuurlijke veranderingen aan te brengen, terwijl Canalejas het zocht in hervormingen verkregen langs democratische weg, van onderop. Ook zag Canalejas het belang in van de dialoog met de opkomende arbeidersbeweging.

Maar meer nog dan deze verschillen van inzichten markeerde het denken over de rol van religie in de samenleving de waterscheiding tussen de Partido Conservador en de Partido Liberal. Canalejas streefde naar onderwerping van kerkelijke instituties aan staatscontrole, naar secularisatie van het bestel, maar Maura moest daar niets van hebben en gunde de kerk haar geprivilegieerde positie. Deze scheiding der geesten, klerikalisme versus secularisering, was vanaf het begin van de twintigste eeuw niet slechts een kwestie die politici bezighield, maar zou decennialang een hoofdrol spelen op alle niveaus van de Spaanse samenleving. Eén van de dingen die ongetwijfeld bijdroeg aan de plotselinge groei van het antiklerikalisme was het huwelijk van prinses María de las Mercedes, de oudste zuster van Alfons XIII, met de carlist Karel Maria van Bourbon-Sicilië. Deze uiting van de verbondenheid tussen staat en rooms-katholieke kerk wekte veel weerzin en vanaf dat moment speelde de strijd tussen gelovigen en ongelovigen zich niet alleen af op het politieke toneel, maar ook op straat. Daar zetten anarchisten, federalisten en republikeinen de toon en won het verzet tegen de klerikalen aan omvang door onder meer de mobiliserende kracht van jonge intellectuelen. Demonstraties en acties waren het gevolg en om tegenspel te bieden aan de seculiere arbeidersbeweging bouwden kerk en bedrijven aan een stelsel van alternatieve arbeidersorganisaties van rooms-katholieke signatuur dat onder controle stond van de ondernemers.

María de las Mercedes met haar man en kinderen.

Het 'langdurige' kabinet van Maura

Na de bomaanslag op het pas getrouwde koninklijk paar in mei 1906 viel de regering Moret en volgden nog drie kabinetten van liberale snit. Pogingen van de Partido Liberal om greep te krijgen op de religieuze ordes mislukten en verscherpten de tegenstelling tussen klerikalen en antiklerikalen. Een nieuwe politieke crisis was het gevolg waarna de conservatieven aan de macht kwamen. Antonio Maura werd premier van een kabinet dat het volhield van januari 1907 tot oktober 1909 - een voor die tijd lange zittingsduur - en dat zich onderscheidde door een grote wetgevende productiviteit, waarmee Maura handen en voeten wilde geven aan zijn concept van de 'revolutie van bovenaf'. De nieuwe regering begon met het aanpakken van de organisatie van de lokale rechterlijke macht en het kiesstelsel. Dat was nodig omdat op gemeentelijk niveau allerlei belangenverstrengelingen bestonden die ontvlochten moesten worden om een eind te maken aan de verkiezingscorruptie. Eerste maatregel was een wijziging van de benoemingsprocedure van rechters. Elke aan het bewind zijnde politieke partij kon rechters aanstellen afkomstig uit de eigen gelederen, maar bij de nieuwe maatregel gebeurde dat door een onafhankelijke commissie van juristen. De taak om kiesregisters vast te stellen werd overgeheveld van de gemeenten naar het nationale geografisch en statistisch instituut en controle op uitvoering van de verkiezingen viel voortaan onder verantwoordelijkheid van het centrale college voor de census. Ter verhoging van de participatie werd stemplicht ingevoerd. Opmerkelijk was de bepaling om bij gebrek aan politieke concurrentie in een district niet te stemmen, maar de enige kandidaat uit te roepen tot afgevaardigde.

Dit bood de lokale elite toch weer kansen om zaken naar hun hand te zetten. Het leidde ertoe dat in 1910 dertig procent van de afgevaardigden via deze weg benoemd werden. Deze maatregel deed beslist afbreuk aan de zo goed bedoelde hervormingen. Op andere gebieden nam de regering eveneens maatregelen - herstel van de strijdkrachten, legalisatie van stakingen - maar wat Maura niet lukte was een grondige reorganisatie van het lokale bestuur. Ook een wetsvoorstel ter bestrijding van terrorisme haalde het niet. Dit voorstel stuitte op groot verzet van de republikeinen en socialisten - verenigd in het *Bloque de las Izquierdas* (links blok) - die het beschouwden als een aantasting van hun burgerlijke vrijheden. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1909 wierp deze samenwerking zijn eerste vruchten af en behaalde het links blok goede resultaten in de grote steden.

De Tragische Week

Rond de eeuwwisseling hadden zowel Frankrijk, Duitsland als Spanje grote interesse om hun invloedssfeer in Noord-Afrika te versterken. Besprekingen hierover resulteerden in het verdrag van Algeciras, waarin onder meer bepaald werd dat Spanje het noordelijk deel van Marokko kreeg toegewezen als protectoraat. Een deel van dit gebied stond onder beheer van de lokale heerser Bu Hamara, die Spanje mijnconcessies verleende toen in 1907 ontdekt werd dat er rijke ertsvoorraden aanwezig waren. Exploitatie van de mineralen was grotendeels in handen van aan de Spaanse machthebbers geaffilieerde families. De lokale bevolking zag dit als uitverkoop en verraad. Op 9 juli 1909 vond een incident plaats. Dertien Spaanse arbeiders die werkten aan een spoorweg vanuit het binnenland naar Melilla werden aangevallen en vier van hen kwamen om. De Spaanse pers in Melilla schilderde dit af als een laffe daad van de inheemsen en generaal Marina, de plaatselijke commandant, vond het een teken van disloyaliteit aan het zo genereuze Spanje. De oorlog van Melilla brak uit toen Spaanse troepen het Moorse gebied binnendrongen en diverse arrestaties verrichtten. Maura besloot onmiddellijk om hard in te grijpen en beval een mobilisatie die een groot aantal reservisten trof. Het waren mannen met gezinnen en kinderen die absoluut niet genegen waren hun naasten in de steek te laten en hun leven in de waagschaal te stellen voor de belangen van rijke Spaanse mijnbezitters. Protestdemonstraties waren het gevolg, met name in Barcelona waar tussen 26 juli en 1 augustus - de Tragische Week - enorme rellen losbarstten.

Spaanse militairen in Marokko 1909

Het politieke klimaat in Catalonië was zeer gespannen want al sinds jaren groeide er het antiklerikalisme en antimilitarisme onder de in omvang toenemende arbeidersbeweging. Een belangrijke rol daarin speelde Alejandro Lerroux de uit Andalusië afkomstige republikein die eerder van zich had doen spreken tijdens de repressie in Barcelona in 1896. Hij was een talentvol redenaar en probeerde antiklerikale, republikeinsgezinde arbeiders voor zich te winnen waarbij hij vooral mikte op de massaal uit andere delen van het land in Catalonië geïmmigreerde werkzoekenden.

Lerroux was een uitgesproken tegenstander van het Catalaanse streven naar autonomie. Gezegd werd dat het ministerie van Binnenlandse Zaken hem financieel steunde omdat zij in hem een middel zagen om verwarring te zaaien onder de arbeiders en tegengas te geven aan de nationalistische sentimenten in Catalonië. Lerroux was vooral actief in Barcelona en vertoonde zich dikwijls in de lokaliteiten aan de *Paralelo*, de belangrijke uitgaansboulevard in die tijd. Daaraan ontleende hij zijn bijnaam 'De keizer van de Paralelo'. De situatie in Barcelona was ingewikkeld, geagiteerd en het volk verdeeld. Er bestond de al eerder genoemde Solidaridad Catalana die een verbintenis vormde van burgerlijke politici, de geharnaste republikeinen van Lerroux en de in 1908 opgerichte arbeidersorganisatie Solidaridad Obrero waarin allerlei arbeiders zich hadden verenigd.

In dit klimaat kon het protest tegen de mobilisatie snel omslaan in een revolutionaire opstand. Dat gebeurde dan ook door toedoen van anarchisten en republikeinen en overal in Catalonië laaide het verzet op. Door het verhaal te verspreiden dat het ging om een typisch Catalaanse separatistische beweging kon de regering voorkomen dat de opstand zich over het hele land uitbreidde. In Barcelona liepen de zaken snel uit de hand. Guardia Civil, politie en leger werden ingezet en na enkele dagen was de rebellie de kop ingedrukt. Meer dan tachtig opstandelingen en drie militairen vonden de dood en er waren honderden gewonden. Van de 112 in brand gestoken gebouwen was meer dan driekwart een kerk of een aan de kerk gerelateerd pand, wat het antiklerikale karakter van de opstand illustreert. De consequenties voor de Catalanen waren enorm. Vijf mensen werden geëxecuteerd, bijna zestig kregen levenslange gevangenisstraf en meer dan honderd werden verbannen.

Als algemene zondebok figureerde de pedagoog Francisco Ferrer, oprichter van de seculiere Escuela Moderna (moderne school) die geacht werd aanstichter te zijn geweest van de opstand. Een terdoodveroordeling bleef niet uit. Onder de gevangenen bevonden zich de voorman van de PSOE, Pablo Iglesias en de rijzende ster binnen de arbeidersbeweging, Largo Caballero, die overigens snel weer werden vrijgelaten. De gebeurtenissen tijdens de Tragische Week hadden voor de regering Maura grote gevolgen. In reactie op de veroordeling van Ferrer ontketenden zijn geestverwanten een internationaal offensief tegen de regeringsleider onder het motto: 'Maura no'.

Protestdemonstratie in Barcelona, 1909

Bang dat deze actie het aanzien van de monarchie schade zou kunnen berokkenen, besloot de koning om de liberaal Moret tot premier te benoemen die na een korte zittingsperiode van vier maanden vervangen werd door zijn partijgenoot Canalejas. Een andere consequentie van de Tragische Week was de strategische ommezwaai van de socialisten. Iglesias had zich altijd afgezet tegen de republikeinen, in zijn ogen de vertegenwoordigers van de bourgeoisie die via revolutionaire acties bestreden dienden te worden. Nu echter begreep hij de noodzaak om één front te vormen tegen de monarchie en ging hij een alliantie aan met zijn antagonisten. Daarmee stelde de PSOE zich tevens open voor het culturele erfgoed van de republikeinen en traden voor het eerst intellectuelen toe tot de socialistische gelederen zoals dat al veel eerder het geval was geweest in Duitsland, Frankrijk en Italië. Bij de verkiezingen van 1910 wierp deze samenwerking direct zijn vruchten af, Pablo Iglesias wist een zetel te veroveren in het parlement. Maar de ommezwaai van de socialistische voorman bracht ook een tegenbeweging op gang binnen de arbeidersbeweging, die leidde tot de oprichting van de anarchistische vakbond Confederación Nacional del Trabajo (CNT), eveneens in 1910. De CNT groeide in recordtijd uit tot een grote landelijke organisatie.

De regering Canalejas

Door Canalejas tot premier te benoemen opende Alfons XIII de mogelijkheid om nieuwe hervormingen door te voeren zonder dat de monarchie in het geding kwam. Het bestaan daarvan stond voor Canalejas nu eenmaal niet ter discussie. Wel zocht de liberale voorman naar wegen om de participatie van onderaf te vergroten teneinde het democratisch gehalte van de monarchie te vergroten. Zijn politieke programma concentreerde zich op vier belangrijke onderwerpen: sociaal beleid, verhouding kerk en staat, de Marokkaanse kwestie en decentralisatie van bestuur. Als het ging om verbetering van de positie van de arbeiders koos Canalejas voor een systeem van onderop, van collectieve onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers.

José Canalejas
1854-1912

Dit in contrast met zijn voorganger Maura die de sociale partners steeds maatregelen van bovenaf had opgelegd. Daarnaast werkte Canalejas aan verbetering van de woonsituatie van arbeiders, instelling van werknemers-coöperaties, goede arbeidsomstandigheden (sanitair, hygiëne, veiligheid), zondagsrust en bevordering van het sparen voor het pensioen. Minder succes had Canalejas met zijn pogingen om in het reine te komen met de kerk. Zijn inzet was om met goedkeuring van het Vaticaan via een nieuwe wet op vereniging alle kerkelijke ordes onder het regime te brengen van het concordaat van 1851 waarin heldere regelingen met betrekking tot kerkelijke bezittingen waren opgenomen. De behandeling van dit voorstel liep een vertraging op van twee jaar en het bezorgde Canalejas het imago een vijand te zijn van de kerk.

Heet hangijzer voor Canalejas was de decentralisatie van bestuur, vooral bepleit vanuit Catalonië. Binnen zijn eigen partij ontstond verzet om aan de wens van de Catalanen tegemoet te komen. Niet alleen toonde Moret zich een tegenstander, maar ook de sterk naar voren komende Niceto Alcalá Zamora (in 1931 werd hij gekozen tot president van de Tweede Republiek) was fel gekant tegen Catalaanse autonomie. Alcalá Zamora wist te voorkomen dat de wet op de Mancomunidades - regionale samenwerkingsverbanden met beperkte autonomie - door het parlement werd aangenomen, maar deze kreeg uiteindelijk toch formele status via een koninklijk decreet. De Marokkaanse kwestie stond eveneens hoog op de agenda nadat Frankrijk zijn bezorgdheid had uitgesproken over de voortvarendheid van Spanje om van Noord-Marokko een protectoraat te maken. Met daadkrachtig optreden via militaire campagnes versterkte Canalejas het vertrouwen van de Fransen, maar een definitief akkoord met het buurland om de invloedssferen af te bakenen kon pas door zijn opvolger worden getekend. Op 12 november 1912 werd de premier vermoord door de anarchist Manuel Pardiñas Serrano.

Politieke fragmentatie

De dood van Canalejas luidde een verandering in van het politieke stelsel dat vanaf 1875 had gefunctioneerd en dat steunde op het turnismo met de bijbehorende verkiezingsfraude. Toen Alfons XIII de liberaal Álvaro de Figueroa, graaf van Romanones, tot premier benoemde ontstond binnen de Partido Conservador grote onrust vanwege het felle verzet dat hun leider Maura in het parlement daartegen tentoonspreidde. Zijn harde kritiek op de regering - en daarmee impliciet op de monarchie - kwam veel van zijn traditionele aanhangers ongelegen. Zij vreesden dat Maura hiermee het turnismo in gevaar bracht dat hen zolang tot voordeel was geweest en maanden tot kalmte. Een ander deel van de partij keerde zich openlijk tegen Maura en wilde ruim baan geven aan de succesvolle advocaat en parlementariër Eduardo Dato, een pleitbezorger van afschaffing van het corrupte politieke systeem. Een en ander leidde tot het ontstaan van een nieuwe politieke stroming, het *maurismo*, een ultraconservatieve beweging, streng katholiek en neigend tot fascisme. Deze beweging - die overigens niet geleid werd door Maura zelf - sloeg vooral aan in urbane gebieden bij leden van de gegoede burgerij. Ook binnen de Partido Liberal ontstond een strijd om de macht. Na het overlijden van Moret interpreteerde Romanones zijn benoeming tot premier als bevestiging van zijn partijleiderschap, maar een deel van de afgevaardigden dacht er anders over en stelde zich achter de meer democratisch ingestelde García Prieto. In korte tijd waren de partijen die al bijna dertig jaar het politieke toneel beheersten gefragmenteerd en hadden zij voortaan de grootste moeite het stelsel van turnismo te handhaven. Het cliëntelisme, dat tot op dat moment gekoppeld was aan partijen als geheel en waardoor zij de verkiezingsuitslagen naar hun hand konden zetten, was met deze fragmentatie een wapen in handen geworden van personen of minderheden, wat het behalen van een parlementaire meerderheid een stuk lastiger maakte.

Graaf van Romanones
1863-1950

Manuel García Prieto
1859-1938

Er ontstond ruimte voor anderen zoals de Lliga Catalana en de *Partido Reformista*, een partij van republikeinse en seculiere origine, opgericht in 1912 door Melquíades Álvarez. Deze partij profileerde zich als een gezelschap van competente specialisten, goed in staat om het land te leiden, en streefde naar herstructurering van het politieke systeem in de richting van een democratische monarchie. Onder haar aanhang bevonden zich tal van intellectuelen zoals José Ortega y Gasset. Het was overigens nog niet afgelopen met het turnismo. Vanaf de dood van Canalejas tot aan de revolutionaire opstand van 1917 traden nog vijf kabinetten aan, respectievelijk onder aanvoering van Romanones, Dato, Romanones, Prieto en Dato en ook daarna zou het turnismo stand houden tot aan de staatsgreep in 1923.

Spanje tijdens de Eerste Wereldoorlog

Onmiddellijk na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verklaarde Spanje bij monde van premier Dato neutraal te zullen zijn in het conflict. Begrijpelijk, want het land stond er economisch slecht voor, had een zwak leger, bevond zich diplomatiek in een isolement en had er dus geen enkel belang bij om deel te nemen aan deze oorlog. Dat neemt niet weg dat de oorlog in hoge mate van invloed is geweest op de interne ontwikkelingen in Spanje. Natuurlijk konden de strijdende partijen in de Eerste Wereldoorlog - de Centraal-Europese machten en de westelijke alliantie - beide rekenen op sympathie van delen van de Spaanse bevolking, maar tot daadwerkelijke steun kwam het niet. Conservatieven (legertop, grootgrondbezitters, carlisten, clerus) schaarden zich achter de Centraal-Europese staten en werden als *germanófilos* aangeduid, terwijl progressieven (republikeinen, socialisten, intellectuelen, middenklasse) aan de kant van de geallieerden stonden, de *aliadófilos*. Het hof en met name de uit Oostenrijk afkomstige Maria Christina steunden het Centraal-Europese blok. De koning, gehuwd met een Engelse prinses, handhaafde een strikte neutraliteit. Sommige liberalen bekritiseerden de neutrale houding van Spanje en verweten Spanje lafheid. Romanones weidde er in 1914 een beroemd geworden artikel aan onder de titel *'Neutralidades que matan'* (Dodelijke neutraliteit) en schaarde zich openlijk onder de aliodófilos. Voor hem en zijn geestverwanten stond de West-Europese staatsinrichting model voor Spanje en had dat van de Centraal-Europese machten afgedaan.

De oorlog betekende voor Spanje dat er zich een buitenlandse markt opende voor producten die tot dan toe vrijwel uitsluitend voor de binnenlandse markt werden geproduceerd: textiel, leerwaren, metaal- en chemische producten en voedingsmiddelen. Dat bracht de Spaanse economie in een stroomversnelling en tal van nieuwe fabrieken werden geopend. Transportproblemen veroorzaakten een afnemende import en bevorderden de groei van binnenlandse industrieën die inspeelden op de bestaande vraag naar producten die tot dan toe uit het buitenland werden betrokken. In de urbane gebieden groeide de economie daarom sterk, maar op het platteland, nadat de vraag uit het buitenland naar agrarische producten wegviel, heerste grote werkloosheid wat een stroom van werkzoekenden naar de steden op gang bracht. Dit bracht een enorme sociale onrust met zich mee die nog werd aangewakkerd door een oplopende inflatie, veroorzaakt door het niet kunnen voldoen van de ondernemingen aan de toenemende binnenlandse vraag. Ondanks alle pogingen van de regering om de inflatie tot staan te brengen liepen de prijzen sneller op dan de lonen. In deze situatie besloten de beide grote vakbonden UGT en CNT ertoe de handen ineen te slaan. Op 17 juli 1916 ondertekenden zij het Pacto de Zaragoza met als doel een gemeenschappelijk front te vormen en de regering te dwingen een eind te maken aan de crisis. Romanones, die in 1915 Dato was opgevolgd als premier, liet onmiddellijk de ondertekenaars van het verdrag arresteren, maar kon niet voorkomen dat UGT en CNT veel steun kregen zodat in het voorjaar van 1917 een hecht links front was ontstaan.

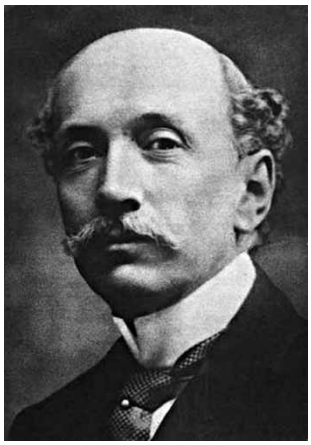
Eduardo Dato
1856-1921

De crisis van 1917

Bij militairen van het Spaanse leger was grote onvrede ontstaan over de door de inflatie aangetaste salarissen en onderling bestond onenigheid omdat militairen te velde in Marokko (de *Africanistas*) vanwege hun verdiensten wel bevorderd konden worden om zo hun financiële positie te verbeteren, terwijl deze mogelijkheid voor hun collega's op het Iberisch schiereiland ontbrak. Maar vooral de plannen ter reorganisatie van het leger - waaronder een flinke reductie van het aantal divisies - hadden veel onrust gezaaid, vooral onder officieren beneden de rang van kolonel. In tal van kazernes ontstonden syndicaten ofwel junta's die begin 1917 werden overkoepeld door de *Junta Nacional de Defensa* in Barcelona.

Deze organisatie, eigenlijk alleen bedoeld om de belangen van lagere militairen te behartigen, ontpopte zich als een machtig instrument dat zich onder meer verzette tegen de vriendjespolitiek van de koning bij officiersbenoemingen. Een regelrechte confrontatie tussen de junta's enerzijds en de koning en de regering anderzijds bleef niet uit. In juni verordonneerde de regering van García Prieto arrestatie van de leiders van het verzet, maar zij gaven niet op en dwongen Prieto tot aftreden. Met de terugkeer van de conservatief Dato als premier werd een mogelijke militaire staatsgreep afgewend. Dato, die niet over een meerderheid beschikte in het parlement, sloot de Cortes en stelde censuur in op de pers. Deze actie zette uiteraard veel kwaad bloed bij de linkse partijen. Het eerste protest kwam vanuit de Partido Reformista die de regering openlijk verweet verantwoordelijk te zijn voor de mogelijke gevolgen van een massaal verzet van links. Niet lang daarna riepen leiders van de Lliga Regionalista in Barcelona alle Catalaanse afgevaardigden op tot een bijzondere zitting: de *Asamblea de Parlamentarios de Barcelona*. In een manifest stelden de Catalanen dat Spanje door onwaarwachtige politici werd geregeerd die niet in staat bleken de junta's onder de duim te houden. Het enige middel om uit de crisis te komen was voor de assemblee een herziening van de grondwet, gebaseerd op federalistische principes. Een idee dat aansloeg in andere regio's die net als Catalonië uit waren op verkrijging van autonomie. Deze pogingen tot hervorming vanuit politieke hoek werden ingehaald door de algemene opstand van 13 augustus 1917 die in feite was uitgelokt door Dato en hem een voorwendsel in handen gaf om een mogelijke revolutie in de kiem te kunnen smoren.

Op het moment dat de assemblee in Barcelona bijeenkwam, brak in Valencia een staking uit van transportarbeiders bij de spoorwegen die Dato aangreep om links uit te dagen in opstand te komen. Door de noodtoestand af te kondigen werd de zaak op scherp gezet en na de weigering om op de eisen van de stakers in te gaan riep hun vakbond haar leden op in verzet te komen. Het moment voor UGT en PSOE om hun oproep te doen voor een algemene revolutionaire staking was aangebroken. Dat deden zij op 12 augustus met als eis de benoeming van een voorlopige regering die eerlijke verkiezingen en een grondwetsherziening diende voor te bereiden. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat de oproep zou uitgaan van de partijen die een jaar eerder zich hadden verenigd in het pact van Zaragoza en waaraan ook de anarchistische CNT zich had verbonden.

Maar aan de wensen die UGT en PSOE hadden geformuleerd wilde de CNT nog een aantal zeer onhaalbare eisen toevoegen als vervanging van het reguliere leger door lokale milities, afschaffing van de diplomatie en douanetarieven, scheiding van kerk en staat, nationalisatie van de grond etcetera. Voor de socialisten onaanvaardbaar. Vanaf het begin was de staking een mislukking. Alleen in de grote industriële centra zoals Madrid, Catalonië, Valencia, Baskenland en Asturië vond de oproep gehoor, maar de arbeiders in de rurale gebieden - Castilië en Extremadura - kwamen niet in beweging. En Dato had zich goed voorbereid. Daags na het begin van de staking werden de leiders ervan gearresteerd en kort daarop hadden politie en leger het heft in handen. Alleen in Asturië was het verzet taai - daar deden de anarchisten mee - en moest het leger tot het uiterste gaan om de staking te breken.

Organisatiecomité staking 1917
1e van links: Besteiro, zittend: Largo Caballero

De opstand kostte aan ruim honderd mensen het leven en er waren tal van gewonden. Ruim 2000 stakers werden gearresteerd. Onder hen bevonden zich de stakingsleiders, vooraanstaande figuren als Julian Besteiro van de PSOE en Largo Caballero van de UGT, die allen veroordeeld werden tot levenslange gevangenisstraf.

De verkiezingen van 1918

Ondanks het mislukken van de revolutionaire staking was er winst voor links. Koning Alfons XIII besloot na alle politieke leiders te hebben geconsulteerd om Dato plaats te laten maken voor de liberaal García Prieto als premier van een nationaal kabinet waarin ook Francisco Cambó, de vertegenwoordiger van de Lliga Catalana een plaats kreeg. Op 3 november trad de nieuwe regering aan en begon voorbereidingen te treffen voor het houden van eerlijke algemene verkiezingen.

Maar voordat het zover was, vonden gemeenteraadsverkiezingen plaats die zowel de conservatieve mauristas (aanhangers van het gedachtegoed van Antonio Maura) als republikeinen en socialisten winst brachten in Madrid. Het was aanleiding voor links om een protestmars te organiseren in de hoofdstad ter ondersteuning van hun eis om de na de staking gevangengenomen leiders, waaronder Julián Besteiro en Francisco Largo Caballero, in vrijheid te stellen. Tienduizenden namen deel aan deze mars waaronder Pablo Iglesias, Miguel de Unamuno en Alejandro Lerroux. Het feit dat de veroordeelden waren verkozen als afgevaardigden in de gemeenteraad van de hoofdstad zette dit protest extra kracht bij. Begin 1918 werden de Cortes ontbonden en bij de algemene verkiezingen van 24 februari wisten de gedetineerde stakingsleiders een zetel in het parlement te veroveren. De nieuwe Cortes besloten de gevangenen amnestie te verlenen.

Het politieke landschap bood na de verkiezingen een sterk gefragmenteerd beeld. De conservatieven (Partido Conservador), die vroeger moeiteloos een parlementaire meerderheid wist te behalen, was uiteengevallen in twee fracties waarvan die van de gematigde Eduardo Dato met 98 zetels uit de bus kwam en die van Maura met 31. De ultraconservatieven onder aanvoering van Juan de la Cierva kwamen op 24 zetels. Ter linkerzijde bevonden zich de liberalen van Prieto met 92 zetels, die van de graaf van Romanones met 43, terwijl links-liberalen, geleid door Santiago Alba 29 zetels bemachtigden. Opmerkelijk was het resultaat van de Linkse Alliantie onder aanvoering van Melquíades Álvarez, bestaande uit republikeinen, socialisten en federalisten. Deze alliantie veroverde 35 zetels waaronder zes voor de Partido Socialista Obrero Español (PSOE). Het ontbreken van vertegenwoordigers van de linkse fracties in de regering maakte het haar moeilijk omdat telkens gezocht moest worden naar parlementaire meerderheden. De regering wankelde toen minister van Oorlog De la Cierva op zijn eentje besloot de nog in behandeling zijnde reorganisatievoorstellen voor het leger per decreet in te voeren. Hiermee schopte hij de machtige junta's (militaire vakbonden) tegen de schenen. Daarbij kwam nog de sociale onrust als gevolg van de steeds groeiende staking van de Posterijen die al voor de verkiezingen begonnen was en die net als in het leger tot vorming van junta's leidde binnen ambtelijke diensten. Onder dreiging van een militaire staatsgreep besloot de koning de conservatief Antonio Maura opdracht te geven een kabinet van nationale eenheid te formeren. Dit kabinet trad aan op 22 maart 1918, de dag waarop ook de staking bij de Posterijen beëindigd werd.

Het kabinet van Maura - waarin alle belangrijke politieke leiders waren opgenomen - bleek minder stabiel dan men gehoopt had. Belangrijke splijtzwam was de afloop van de Eerste Wereldoorlog. Heftige meningsverschillen ontstonden tussen de aliadófilos, die zich gedurende de oorlog achter de geallieerden hadden gesteld en de germanófilos, aanhangers van de Centraal-Europese mogendheden. Het einde van de oorlog vroeg om herijking van het door Spanje gehuldigde neutraliteitsprincipe en gebrek aan overeenstemming tussen leden van de regering Maura droeg bij aan de val van dit kabinet. Het einde kwam toen Francisco Cambó, minister van Publieke Werken en leider van de Lliga Catalana, een crisis forceerde door in Catalonië de geesten rijp te maken voor het houden van een plebisciet over de autonomie van de provincie. Bijna 100% van de Catalaanse gemeenten verklaarde zich voor een autonome status van het gebied en de voorzitter van de Catalaanse *Mancomunidad* (een gemeentelijk samenwerkingsverband) legde vervolgens een petitie neer bij de premier die door de conservatieve meerderheid van de Cortes werd afgewezen. Cambó en zijn partij verlieten daarop het kabinet.

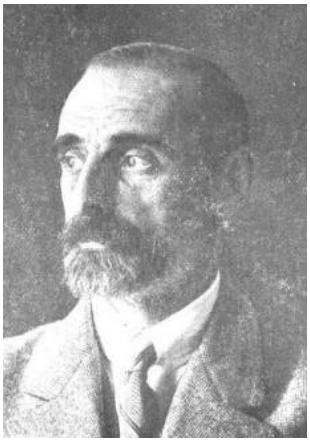
Francisco Cambó
1876-1946

Met de benoeming van García Prieto tot formateur van een kabinet van liberalen kwam een einde aan het concept van het kabinet van nationale eenheid. García Prieto begon zijn nieuwe regeringsperiode op 11 november 1918, maar hield het slechts enkele weken vol. Zijn opvolger was de liberaal Romanones die bekend stond om zijn genuanceerde opvattingen over het autonomievraagstuk. Diens pogingen om het Catalaanse vraagstuk op te lossen strandden echter in de wanorde die zich rond die tijd van Catalonië en de hoofdstad Barcelona meester maakte.

Spanje en de Volkenbond

Voor de overtuigde aliadófilo Romanones betekende het premierschap een geweldige kans om Spanje een rol te laten spelen op het internationale toneel. Zijn aantreden als regeringsleider van een minderheidskabinet op 5 december 1918 volgde immers vlak na de wapenstilstandsdag van 11 november waarmee een eind kwam aan de door de geallieerden gewonnen Eerste Wereldoorlog. Spanje bevond zich destijds in een lastige positie. Weliswaar hadden de strijdende mogendheden in WO I begrip getoond voor het feit dat de Spaanse regering zich neutraal had opgesteld, maar de geallieerden keken nu met enige argwaan naar Spanje en verwachtten dat het land een voorbeeld aan hen nam en de nodige economische hervormingen zou doorvoeren. Internationalisering en modernisering van het economische stelsel van Spanje, veranderingen waar de aliadófilos wel voor voelden, maar die op tegenstand kon rekenen van de germanófilos. Laatstgenoemden waren gelieerd aan geprivilegieerde sectoren van de industrie - met name in Catalonië - die flink hadden geprofiteerd van Spanjes neutraliteit en hun monopolieposities niet wensten op te geven. Ook waren de geallieerden niet erg ingenomen met de activiteiten van het Spaanse leger in Noord-Afrika tijdens de oorlog. Veel militairen waren germanófilos en hadden de Duitsers alle ruimte gegeven om in dat gebied de lokale bevolking op te zetten tegen de Fransen. Zelfs bestond bij de geallieerden, met name bij de Amerikaanse president, twijfel aan het democratisch gehalte van de Spaanse staat. Voor de republikeinen en de meerderheid van de Spaanse intellectuelen die Spanje wilden moderniseren was dit alle reden om een beweging op gang te brengen die toetreding van Spanje tot de door Wilson gepropageerde Volkenbond moest bewerkstelligen.

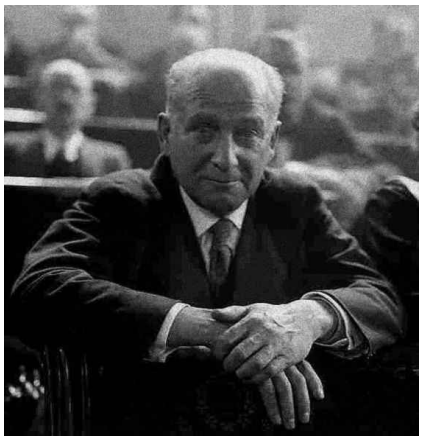

Francisco Largo Caballero
1869-1946

Romanones rook zijn kans en kondigde aan naar Parijs te gaan voor overleg met de geallieerden, wat hem op een storm van kritiek kwam te staan. Vooral uit conservatieve hoek, waar gevreesd werd voor pressie vanuit de Volkenbond op verregaande democratisering van Spanje. Maar ook progressieven waren sceptisch en gaven Romanones weinig kans. Tegen alle verwachtingen werd de reis van de premier een succes.

Dankzij zijn inspanningen werden aan Spanje geen voorwaarden gesteld om het lidmaatschap van de Volkenbond te verkrijgen en kreeg Romanones de gelegenheid om bevredigende oplossingen te zoeken voor de Marokkaanse kwestie. In augustus 1919 trad Spanje officieel toe tot de Volkenbond en toonde direct de wil tot samenwerking door zijn inspanningen op het gebied van de oprichting van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO), een agentschap van de Volkenbond. In dit proces speelde de socialistische parlementariër Largo Caballero voor zijn land een belangrijke rol als leider van de Spaanse vakorganisatie UGT (Unión General de Trabajadores).

Ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen en escalatie van geweld

Hoewel de Spaanse vakorganisaties, de socialistische UGT en de anarchistische CNT (Confederación Nacional del Trabajo) bij lange na niet de omvang hadden van hun zusterorganisaties elders in Europa, hadden zij indruk gemaakt tijdens de staking van 1917, waarbij zij ervan blijk gaven in hoge mate politiek gemotiveerd te zijn. Daarin verschilden UGT en CNT nogal. Voor de UGT was het belangrijkste politieke doel de creatie van een sociale overheid die betere arbeidsverhoudingen zou kunnen afdwingen, terwijl de CNT juist helemaal geen overheidsbemoeienis wenste. Voor de CNT waren de traditionele verhoudingen in Spanje heilig, waarbij persoonlijke arbeidsovereenkomsten het gebruikelijke patroon vormden.

Tot dan toe hadden politici het probleem van integratie van de vakorganisaties in het staatsbestel wat stiefmoederlijk behandeld, want arbeidsconflicten speelden zich vrijwel alleen af in de urbane gebieden die zich als eilanden bevonden in het overwegend agrarische Spanje. Lokale conflicten dus, die niet de benodigde aandacht hadden van landelijke politici. Maar na de staking van 1917 kon de centrale overheid niet meer heen om het vraagstuk hoe de arbeidsverhoudingen een gedegen wettelijke basis te geven. Geen eenvoudige zaak vanwege de genoemde politieke opstelling van de syndicaten die klassenstrijd hoog in het vaandel hadden en ook vanwege een nieuwe ontwikkeling: de organisatie van de vrije beroepsuitoefenaren zoals advocaten, leraren, ingenieurs en medici. Deze beroepsgroepen kregen steeds meer last van de economische crisis. Naar analogie van de militairen vormden zij lokale junta's die op regionaal of landelijk niveau uitgroeiden tot krachtige politieke pleitbezorgers van hun belangen.

Het was de hoogste tijd om het hoofd te bieden aan deze ontwikkelingen door nieuwe wetgeving, maar er waren grote meningsverschillen tussen politici van diverse huize over de vraag hoever de vrijheid van vereniging zou mogen gaan. De politiek neigde ertoe om te kiezen voor een organisatiemodel dat overeenkwam met dat van de professionele beroepsgroepen wat natuurlijk op verzet stuitte van de klassieke arbeidersorganisaties die een absolute vrijheid van vereniging wensten en alles wat riekte naar corporatisme afwezen. Net als bij de Catalaanse kwestie maakte de toenemende chaos in het land elke redelijke discussie voorshands onmogelijk.

De arbeidsonrust nam na het neerslaan van de staking van 1917 toe en de syndicaten groeiden sterk in omvang. Niet alleen in Catalonië, maar vooral ook in Andalusië, dat sterk te lijden had gehad onder de wegvallende vraag naar agrarische producten en dalende prijzen, werd op grote schaal gestaakt. Het ging daarbij niet meer alleen om verbetering van arbeidsvoorwaarden, maar ook eisten de vakorganisaties dat er een eind kwam aan de archaïsche eigendomsverhoudingen en een begin gemaakt zou worden met de ontwikkeling van nieuwe vormen van exploitatie en productie.

Na de voor de socialisten zo succesvol verlopen verkiezingen in 1918 maakten de syndicaten van de landhervorming een speerpunt in hun programma's. In die periode - die wel de drie jaar van Bolsjewisme wordt genoemd - wortelt de begin jaren dertig formeel opgerichte FNTT, de Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra (nationale federatie van landarbeiders), gelieerd aan de UGT. Aan de periode van stakingen kwam een eind in 1922 als gevolg van harde repressie en onderlinge strijd tussen anarchisten en socialisten. Gedurende de drie jaar van Bolsjewisme werd ook veelvuldig gestaakt in het Baskenland, Asturië en Madrid, maar de meeste aandacht trok de staking in februari 1919 bij een energiebedrijf in Barcelona: de Barcelona Traction Light and Power, doorgaans *La Canadiense* genoemd.

De staking was goed voorbereid door de gematigde anarchosyndicalist Salvador Seguí en werd door de werkgevers beantwoord met lock-outs (het buitensluiten van arbeiders van werk zonder doorbetaling van loon) die veel kwaad bloed zetten. De staking bij La Canadiense was compleet en Barcelona zat zonder water en licht. Ook reden er geen trams. Het klimaat waarin dit grote arbeidsconflict plaatsvond was buitengewoon gewelddadig.

Dat anarchisten het vermoorden van protagonisten uit het vijandelijk kamp niet schuwden was bekend, maar ook de ondernemers schrokken er niet voor terug en lieten zich bedienen door speciale eenheden van pistoleros die tal van aanslagen pleegden. Het waren de *Sindicatos Libres*, georganiseerd door carlisten als tegenwicht tegen de CNT, vooral bestaande uit jonge arbeiders, die hand- en spandiensten verleenden aan de ondernemers en onder meer verantwoordelijk waren voor de moord op Seguí in maart 1923. Naast de Sindicatos Libres droegen ook groepen bestaande uit gewapende burgers bij aan de escalatie van het geweld: de zogeheten *Somatén*, milities die oorspronkelijk vooral in rurale gebieden opereerden. Deze vorm van burgerlijke zelfbescherming - vooral tegen bandoleros - bestond al in de twaalfde eeuw en bereikte een hoogtepunt ten tijde van de Spaanse Onafhankelijkheidsoorlog aan het begin van de negentiende eeuw toen de Somatén vanaf dat moment ingezet werden als beschermers van grootgrondbezitters.

De altijd tot onderhandelen geneigde premier Romanones probeerde de gemoederen tot bedaren te brengen en drong bij de werkgevers aan op een concessie in de vorm van invoering van de achturige werkdag, een reeds lang gekoesterde wens van de arbeiders. De werkgevers toonden zich echter onverzettelijk en riepen de hulp in van de kapitein-generaal van Catalonië, Joaquín Miláns del Bosch, die besloot om hard in te grijpen, een beslissing waarmee de koning - die vrijwel altijd de kant koos van de militairen - zich kon verenigen. Talloze stakers werden gevangengenomen en overheidsdiensten onder militair toezicht geplaatst. De staking was daarmee gebroken, maar ondanks alles zag Seguí toch lichtpunten, want met zijn actie had hij niet alleen de regering zover gekregen dat zij wilde onderhandelen, maar ook had hij de controle behouden over zijn achterban, die hij ertoe bewoog het werk te hervatten.

Daarmee had hij bewezen greep te hebben op de CNT en was de basis gelegd voor normaal arbeidsvoorwaardenoverleg. Resteerde het probleem van de vele gevangenen die onderworpen waren aan het rauwe militaire gezag van Miláns. Toen deze weigerde op de wens tot vrijlating der gevangen in te gaan en ook de werkgevers zich daar niets van aantrokken, kondigde de CNT, zich bewust van haar kracht, een algemene staking af die de Catalaanse hoofdstad nogmaals verlamde, waarop Miláns de staat van beleg afkondigde.

Romanones trachtte Alfons XIII ertoe te bewegen Miláns te vervangen, maar toen de koning opnieuw de kant koos van de militairen restte de premier niets anders dan zijn ontslag in te dienen. Tot nieuwe premier werd Maura, de man van de harde hand, benoemd die de productie militariseerde, de CNT ontbond en hun leiders liet arresteren, terwijl hij de bewaking van de openbare orde overliet aan de milities van de Somatén. Het weerhield de anarchisten er niet van in actie te komen waarop de werkgevers, verenigd in de Federación Patronal, de als zeer wreed bekend staande ex-politieman Bravo Portillo inhuurden om een eigen politiemacht te formeren die ingezet werd tegen de CNT. Eén van Portillos compagnons was een voor de Duitse inlichtingendienst werkende spion die als trait-d'union had gefungeerd tussen de Duitsers en de germanófilos onder de Catalaanse industriëlen. Hij noemde zich baron van Koening en leidde een bende van huurmoordenaars die dood en verderf zaaide onder de anarchisten.

Behalve dat Maura de lijn volgde van de harde hand, maakte hij als zeer vrome katholiek van Spanje een waar rooms-katholiek bolwerk en richtte hij met steun van een aantal notabelen in 1919 een monument op: het *Monumento al Sagrado Corazón* (monument van het heilig hart) op de Cerro de los Ángeles, een heuvel iets ten zuiden van Madrid die beschouwd wordt als het geografische centrum van Spanje. Tijdens de inwijding door Alfons XIII refereerde de koning aan de innige relatie tussen kerk en monarchie. Om zich te verzekeren van een goede electorale basis schreef Maura verkiezingen uit, maar dat pakte ongunstig uit voor zijn partij.

Een novum, want het was voor het eerst sinds het begin van de restauratie in 1875 dat een zittende regering de verkiezingen verloor. Joaquín Sánchez de Toca, een partijgenoot van Maura, werd per 20 juli 1919 de nieuwe regeringsleider. Hij zette in op verzoening en overleg, maar het was tevergeefs en toen in september van dat jaar een anarchistische actiegroep Bravo Portillo vermoordde, laaide het straatgeweld weer in alle hevigheid op. Binnen de CNT constateerde men het mislukken van de strategie van Seguí en kregen de radicalen en pro-bolsjewieken de overhand.

Onder zware druk van de werkgevers trad Sánchez de Toca op 12 december af en werd Manuel Allendesalazar - ook afkomstig uit de Partido Conservador - in diens plaats benoemd. Het betekende een terugkeer naar de repressieve politiek van Maura en de bende van Koening werd geen strobreed in de weg gelegd. Om de indruk weg te nemen dat de militairen feitelijk de baas waren, besloot de koning Miláns del Bosch opzij te zetten, maar dat maakte geen einde aan het geweld. Wel namen de werkgevers afstand van de bende van Koening toen bleek dat de valse baron het bestaan had schijnaanslagen te plegen op kapitalisten om zich zo van werk te verzekeren. Aangezien Mauro noch een van zijn opvolgers erin was geslaagd om de rust in Barcelona te laten terugkeren werd Eduardo Dato, de andere politieke zwaargewicht van de Partido Conservado maar tegenpool van Maura, gevraagd een poging te wagen. Hij trad aan op 5 mei, maakte korte metten met Koening, benoemde de verzoeningsgezinde Carlos Blas tot civiel bestuurder van Barcelona en bereidde een aantal sociale wetten voor.

Het hielp niet: de gewelddadigheden in de Catalaanse hoofdstad bleven aanhouden en ook Dato zag zich gedwongen tot een hardere lijn nadat UGT en CNT besloten hadden een gemeenschappelijk front te vormen. Blas werd opzij gezet en vervangen door een hardliner. Daarmee was Dato terug bij af en escaleerde het straatgeweld verder. Eind 1920 vond opnieuw een politieke moord plaats. Francisco Layret, een Catalaanse advocaat en afgevaardigde in de Cortes, die zich had ingezet voor de bevrijding van de arbeiders opgesloten na de staking van La Canadiense, werd door leden van een van de Sindicatos Libres omgebracht. Terwijl de druk vanuit de Cortes op de regering om de bakens te verzetten toenam werd Dato op 8 maart 1921 door anarchisten doodgeschoten. Allendesalazar werd andermaal premier, maar Barcelona vormde niet meer het hoofdpunt van de politieke agenda. De situatie in Marokko vroeg alle aandacht.

De ramp van Annual

Tegen het eind van de eerste Wereldoorlog nam het debat over de rol die Spanje zich had aangemeten als formeel heerser over het Spaanse protectoraat in Noord-Afrika in alle hevigheid toe. In elk geval kon het economisch zwakke Spanje zich de uitgaven ter bescherming van haar positie aan de andere zijde van de straat van Gibraltar nauwelijks permitteren. Niettemin hadden de opeenvolgende regeringen steeds de betekenis van Spanjes aanwezigheid in Noord-Afrika verdedigd, waarbij vooral prestigeoverwegingen een rol speelden. Het leger was altijd een fervent voorstander geweest van de koloniale politiek en met name de in Afrika gelegerde troepen, de africanistas, waren onder geen beding bereid om zich ook maar iets aan te trekken van de groeiende kritiek van de linkse oppositie die vraagtekens zette bij de legitimiteit van de Spaanse aanwezigheid op het Afrikaanse continent.

Dámaso Berenguer
1873-1953

Manuel Fernández Silvestre
1871-1921

Frankrijk had gedurende WO I Spanje min of meer zijn gang laten gaan in Marokko, maar na de overwinning op de Duitsers zocht het naar wegen om de invloed van het buurland in de koloniale gebieden terug te dringen. Spanje had precies het tegenovergestelde voor ogen en bereidde zich voor om zijn positie daar te bestendigen en de Marokkanen in het oostelijk deel van het protectoraat daadwerkelijk aan zich te onderwerpen. Dit werd een volgende fase in de al in 1909 begonnen Rifoorlog. De nieuw benoemde Hoge Commissaris, generaal Dámaso Berenguer en de eveneens nieuw aantredende opperbevelhebber generaal Manuel Fernández Silvestre gaven vorm aan dit voornemen. In de zomer van 1920 begonnen de Spaanse troepen onder aanvoering van Silvestre aan hun opmars vanuit Melilla westwaarts richting Beni Urriagel, een zone ten zuiden van de baai van Alhucemas, waar sultan Abd-el-Krim een door de bevolking gerespecteerd heerser was. Diens zoon had voor de oorlog constructief samengewerkt met de Spanjaarden, maar toen hij tijdens WO I steun verleende aan de Duitsers, werd hij op last van Frankrijk door de Spanjaarden opgesloten.

Waarschijnlijk deed dit zijn houding jegens de Spaanse overheersers veranderen, maar hoe dan ook, Abd-el-Krim junior kreeg na de oorlog zijn baan als vertaler op het militaire hoofdkwartier te Melilla weer terug. Niet lang daarna vertrok hij naar zijn geboortestreek, waar hij zonder veel moeite de stammen van Beni Urriagel wist te mobiliseren om de Spaanse opmars staande te houden. Silvestre was bereid om met de Riffijnse leider een vredesovereenkomst te sluiten, maar moe van diens verregaande eisen vervolgde de generaal zijn veldtocht waarbij hij op weinig weerstand stuitte. In mei 1921 was Silvestre 130 km naar het westen opgerukt en had hij Annual bereikt in het Rifgebergte. Niets wees erop dat er problemen te verwachten waren en de strategie van Silvestre had steeds de volledige instemming van de regering in Madrid en van Berenguer. Wat noch Berenguer, noch Silvestre zich realiseerden, was dat zij niet konden rekenen op enige steun van lokale leiders die zich rond die tijd aaneensloten. De Spanjaarden besloten door te zetten en een expeditie te ondernemen om Abd-el-Krim een slag toe te brengen. Weliswaar waren zij zich ervan bewust dat Abd-el-Krim een campagne voerde tegen de Spanjaarden, maar dat dit tot een complete opstand zou kunnen leiden kwam niet bij hen op. Wat zij zich ook niet realiseerden was de afnemende loyaliteit van inboorlingen.

Abd-el-Krim junior
1882-1963

Deze loyaliteit werd door de Spanjaarden gekocht, maar toen de geldstromen opdroogden leidde dat tot protesten. Ook stak het de vele inboorlingen in dienst bij het Spaanse leger dat zij onevenredig vaak in de frontlinie geplaatst werden door de bevelhebbers die soldaten afkomstig uit het moederland wilden sparen. Silvestre, die tijdens een kort verlof in Madrid overstelpt was met complimenten - ook van de koning - keerde eind mei in Marokko terug. Direct gaf hij bevel het offensief te hervatten met de verovering van Monte Abbarán, ten noordwesten van Annual waar het Spaanse leger op heftig verzet stuitte van de troepen van Abd-el-Krim en zware verliezen moest incasseren.

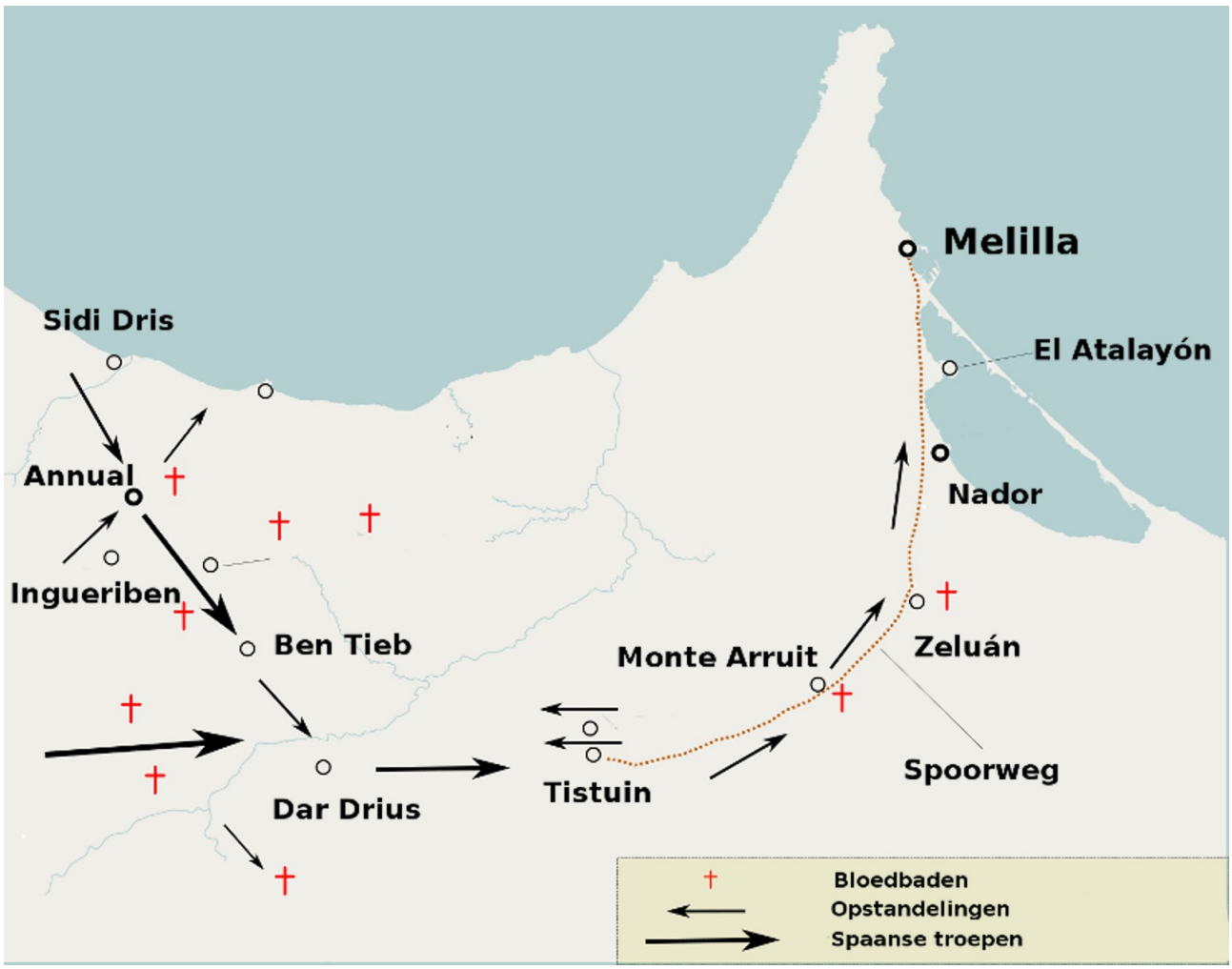

Enkele dagen daarna vielen de Marokkanen Sidi Dris aan, gelegen aan de kust ten noorden van Annual waarbij honderden Spaanse manschappen omkwamen. Voor de Spaanse opperbevelhebbers kwam het als een volslagen verrassing. Silvestre was er zwaar door aangeslagen, maar vertrok niettemin naar Melilla om versterkingen te vragen. Berenguer, met zijn troepen verwikkeld in de strijd tegen el Raisuni, een andere Marokkaanse leider, kon aan de vraag van Silvestre niet tijdig voldoen en van de Minister van Oorlog was op dat moment ook geen steun te verwachten. Na de Tragische Week wilde deze tegen geen enkele prijs reservisten sturen. Op 17 juli opende Abd-el-Krim - wiens leger intussen gegroeid was van 4.000 tot 11.000 manschappen - een aanval op de ten zuiden van Annual gelegen Spaanse legerplaats Ingueriben die door de commandant Benítez na vijf dagen moest worden opgegeven. Intussen had Silvestre vanuit Melilla op 21 juli met een troepenmacht van 4.500 Annual weten te bereiken, maar hij begreep dat de situatie hopeloos was. Hoewel Berenguer nog op diezelfde dag koers zette richting Annual betekende de opgave van Ingueriben de dag daarop de nekslag voor het Spaanse moreel.

Silvestre gaf bevel tot terugtrekking op Ben Tieb, ten zuidoosten van Annual. De ramp begon zich af te tekenen. Terwijl de Marokkaanse soldaten in Spaanse dienst massaal aan het muiten sloegen, vluchtten de Spanjaarden in paniek. Silvestre trachtte in eerste instantie de orde te handhaven en te voorkomen dat zijn soldaten hun wapens neergooiden en er waren getuigen die hem te paard in alle rust het vijandelijk vuur tegemoet zagen treden. Over zijn dood is niets bekend geworden. Zijn opvolger, generaal Navarro, trachtte het legerkamp van Monte Arruit te behouden voor de Spanjaarden, maar ook dat liep uit op een mislukking. De slachting onder de Spaanse troepen was enorm: meer dan 9.000 manschappen vonden de dood of verdwenen en 5.000 Marokkanen deserteerden. Op 9 augustus gaf Berenguer het bevel tot overgave aan Abd-el-Krim. In enkele dagen verloren de Spanjaarden alle gebied dat zij gedurende jaren hadden veroverd. Alleen de steden Melilla en El-Atalayón bleven in Spaans handen.

De staatsgreep van Manuel Primo de Rivera

De ramp van Annual veroorzaakte een politieke crisis en de val van het kabinet Allendesalazar. Opnieuw deed koning Alfons XIII een beroep op Antonio Maura om een kabinet van nationale eenheid te formeren. Het vijfde kabinet Maura trad aan op 14 augustus 1921 en besloot opdracht te geven aan het leger om de orde in het protectoraat te herstellen en de verloren gegane gebieden te heroveren. Tevens werd een commissie benoemd onder leiding van generaal Juan Picasso om de oorzaken van de ramp van Annual in kaart te brengen. Deze maatregelen brachten grote problemen met zich mee, want niet alleen was er een nijpend gebrek aan financiële middelen, maar ook brachten de conclusies van Picasso de militaire top in verlegenheid. Berenguer, Navarro, Silvestre en ook de minister van oorlog werd verregaande nalatigheid en onvoorzichtigheid verweten. Intussen slaagde het Spaanse leger er wel in om tussen september 1921 en februari 1922 grote delen van het protectoraat op Abd-el-Krim te heroveren. Een veldtocht waarbij een nieuwe lichting officieren zoals José Sanjurjo, José Millán Astray en de jonge commandant Francisco Franco zich onderscheidden door hun militair inzicht. Ondanks deze militaire successen viel het kabinet Maura.

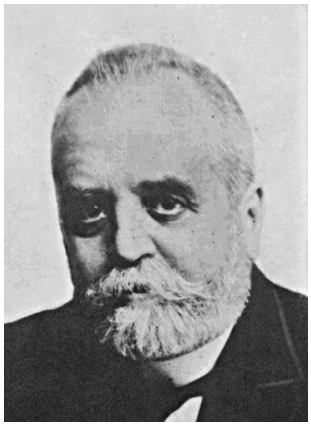

José Sanchez Guerra
1859-1935

De conclusies van Picasso over de rol van de politiek in de affaire Annual boden de nieuwe regering onvoldoende speelruimte voor het nemen van besluiten inzake de te volgen weg in Marokko.

De nieuwe leider van de Partido Conservador, José Sánchez Guerra nam op 8 maart 1922 het premierschap van Maura over. Om de politieke druk vanuit het leger op de politiek te verminderen ontbond Sánchez Guerra per decreet de militaire junta's. Begrijpelijk, maar het riep wel een tegenbeweging op en samen met leden uit kringen rond het hof die niets wilden weten van de conclusies van Picasso, vormden zij een front dat zich keerde tegen het civiele gezag. Daarbij wezen zij vooral op Catalonië, waar het volk de straat op ging om opheldering te vragen over de kwestie Annual en de situatie uit de hand dreigde te lopen. Het bracht Sánchez Guerra ertoe om generaal Primo de Rivera te vragen daar orde op zaken te stellen.

Zoals aangegeven loog de kritiek van de commissie Picasso op de legerleiding er niet om en hoewel hun rapport destijds niet officieel gepubliceerd werd, drong er genoeg door om het publieke debat te doen oplaaien. Bijzonder bleek de rol van de koning. Alfons XIII had nooit onder stoelen of banken gestoken dat hij om reden van internationaal prestige geen duimbreed wilde wijken in Marokko en er waren aanwijzingen dat hij blindelings de onverantwoorde acties van Silvestre had gesteund. Nog opmerkelijker evenwel was zijn geïmproviseerde redevoering in Córdoba vlak voordat de ramp zich voltrok, die een duidelijk antiparlementair karakter droeg. In de Cortes ontspon zich een verhitte discussie waarbij de socialist Indalecio Prieto de schuld van Annual ronduit bij de monarchie legde. Prieto kreeg een proces aan zijn broek, maar had wel bereikt dat de ogen van het publiek zich richtten op de rol van de monarchie. Het betekende tevens het einde van het kabinet Sánchez Guerra dat werd opgevolgd door een regering van liberalen onder leiding van García Prieto. Maar ook de nieuwe premier wist de kwestie rond de verantwoordelijkheden voor de ramp van Annual niet tot een goed einde te brengen. Zij die weigerden consequenties te verbinden aan de bevindingen van Picasso en de militairen wilden ontzien, bleven lijnrecht staan tegenover degenen die dat wel wilden.

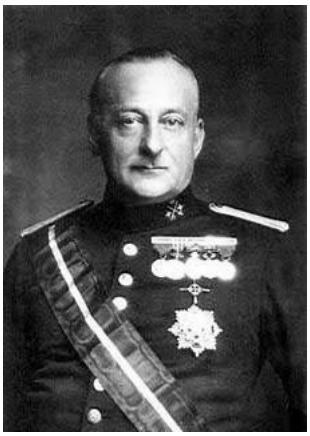
Miguel Primo de Rivera
1870-1930

Het was op dat moment dat Primo de Rivera, hevig verontrust door zijn ervaringen in Barcelona, een staatsgreep pleegde met als voornemen het vaderland te redden van de ondergang. Hij had de volledige steun van Alfons XIII die daarmee een groot risico nam, want zijn akkoord met het feitelijk buitenwerkingstellen van de grondwet betekende dat hij zijn constitutionele plicht verzaakte. Bovendien zou bij mislukken van Primo de Rivera de monarchie in diens val worden meegesleurd. Dat laatste gebeurde uiteindelijk dan ook in 1931.

Het Militair Directoraat

Miguel Primo de Rivera was telg uit een familie uit de streek van Jerez met een rijke militaire traditie. Op veertienjarige leeftijd begon hij zijn studie aan de militaire academie en daarna werd hij gestationeerd in Melilla, waar hij snel opklom tot de rang van kapitein. Vele jaren bracht hij vervolgens door in de koloniën, onder meer in de Filippijnen, waar hij zijn oom en gouverneur Fernando terzijde stond. In 1902 huwde hij Casilda Sáenz de Heredia die echter al in 1908 overleed bij de bevalling van haar zesde kind. In datzelfde jaar werd Primo de Rivera tot kolonel bevorderd waarna hij naar Marokko werd gezonden en ingezet in de Rifoorlog tegen de lokale opstandelingen. Enkele jaren later volgde de promotie tot generaal. In 1915 keerde hij terug naar Spanje als militair gouverneur in Cádiz. Opmerkelijk genoeg werd werd Primo de Rivera vanwege zijn loopbaan tot de groep van africanistas gerekend, ofschoon hij zich had uitgesproken voor terugtrekking van het Spaanse leger uit Marokko.

Alfons XIII en het eerste Militair Directoraat

Op 13 september 1923 vaardigde Primo de Rivera een manifest uit waarin hij uit naam van het leger zijn staatsgreep bekend maakte. Daarmee werd de grondwet niet formeel ingetrokken, maar met het afkondigen van de staat van beleg werden wezenlijke burgerrechten aan banden gelegd, wat feitelijk neerkwam op het ter zijde schuiven van de constitutie. Daarbij kwam dat de dictator ook de Cortes naar huis stuurde.

Twee dagen later riep hij het Militair Directoraat in het leven dat het landsbestuur op zich nam. Hij kreeg onmiddellijk steun van de machtige industriëlen uit Catalonië en het Baskenland en van de kerk. De reactie van de bevolking was gelaten. Bang voor de Bolsjewieken zoals velen elders in Europa, hadden de meeste burgers eigenlijk meer vertrouwen in de militairen dan in de krachteloze en over elkaar heen buitelende politieke partijen. Socialisten en vooral de UGT namen een afwachtende houding aan in de wetenschap dat de dictator hun steun zou vragen ter legitimering van zijn ambitieuze sociale hervormingsplannen. Met de door de werkgevers zo gehate CNT maakte Primo de Rivera korte metten door deze organisatie als illegaal te bestempelen, wat bijna tot haar ondergang leidde. Ook de in 1921 van de PSOE afgescheiden Partido Comunista de España (PCE) onderging dat lot.

Geïnspireerd door hoe Mussolini vorm gegeven had aan de Italiaanse staat, koos Primo de Rivera ervoor om alle politieke partijen te verbieden en over te gaan tot een eenheidspartij: de *Unión Patriótica*. Daarnaast begon de dictator aan een grootscheepse herstructurering van het bestuurlijk apparaat. Ministers en departementen verdwenen en alle verantwoordelijkheden kwamen in handen van het Directoraat en de daaraan verbonden secretariaten. Zoals de meeste centralistisch ingestelde politici en militairen had Primo de Rivera een gruwelijke hekel aan alles wat zweemde naar separatisme en het kwam dus niet als verrassing dat hij in januari 1924 de provinciale besturen per decreet ontbond, met uitzondering van die in het Baskenland en Navarra. Voortaan konden de nieuwe (militaire) gouverneurs provinciale afgevaardigde kiezen uit zelfstandige professionals, ondernemers of uit directeuren van culturele en onderwijsinstellingen. De persvrijheid werd aan banden gelegd, het gebruik van andere talen dan het Castiliaans verboden evenals het vertonen van regionale symbolen als de Catalaanse of Baskische vlag. Primo de Rivera steunde al voor de staatsgreep op de Somatén voor het handhaven van de openbare orde in Catalonië. Zijn sympathie voor dit instituut - dat kon bogen op een lange traditie - bracht hem ertoe om hen als burgermilities overal in het land de verdediging van het vaderland toe te vertrouwen. Daarbij ging het om zaken als misdaadbestrijding, het voorkomen van stakingen ofwel het waakzaam optreden tegen het rode gevaar.

Het vervolg van de Rifoorlog

Het leger had Primo de Rivera gesteund bij zijn greep naar de macht, maar een aantal onverzoenlijke africanistas keek met argwaan naar voornemens van de dictator om troepen terug te trekken uit het protectoraat en vredesonderhandelingen te starten. Ook van de koning en het Militaire Directoraat kreeg Primo de Rivera daarin geen steun en in de loop van 1924 maakten de africanistas de dictator duidelijk dat zij geen enkele vorm van terugtrekking zouden accepteren. In de wetenschap dat Primo de Rivera zich in een netelige positie bevond en de Spaanse bevolking de oorlog moe was, zette Abd-el-Krim opnieuw aanvallen in op Spaanse stellingen in de hoop dat de Spanjaarden het zouden opgeven. De Marokkaanse leider waande zich heer en meester en riep de Republiek van de Rif uit. Met moeite wist Primo de Rivera te voorkomen dat het nieuws over deze nederlagen en met name de terugtocht van de Spaanse troepen uit Xauén, het zoveelste bloedbad, bekend zou worden bij het Spaanse publiek.

De landing bij Alhucemas, 1925

Abd-el-Krim overspeelde zijn hand door in 1925 Frans gebied binnen te dringen wat de Franse militaire bevelhebber Pétain deed besluiten om samen met de Spanjaarden de Riffijnen een halt toe te roepen. De beroemde landing bij Alhucemas was het resultaat en staat bekend als de eerste landing waarbij de marineluchtvaart een rol speelde. Spaanse en Franse troepen werden op 8 september op de stranden van Alhucemas aan land gezet die onder bevel stonden van generaal Sanjurjo. Het offensief eindigde in een overwinning voor de Spaans-Franse alliantie en voor zijn bijzondere prestaties in het gevecht werd Franciso Franco, toen al kolonel, de rang van brigadegeneraal toegekend. Naar verluid zou vele jaren later generaal Eisenhower gebruik hebben gemaakt van het concept van de landing bij Alhucemas ter voorbereiding van die in Normandië. In 1926 voltooiden de Spaanse en Franse troepen hun missie en zag Abd-el-Krim zich gedwongen tot overgave.

De staatsgreep van Primo de Rivera wekte op het internationale toneel weinig beroering. Eigenlijk beperkte de buitenlandse politiek van Spanje zich tot Noord-Afrika en bestonden de internationale contacten uit die met Frankrijk, Engeland en Italië. Engeland vreesde even dat de dictator Gibraltar zou claimen, maar al gauw ging de diplomatieke discussie alleen maar over de vraag hoe de problemen in Marokko snel en met inzet van zo weinig mogelijk middelen konden worden opgelost. Een ander punt was de rol van Spanje binnen de Volkenbond, een kwestie die gerelateerd werd aan de omstreden status van de stad Tanger, waar zowel Frankrijk, Engeland als Spanje aanspraken op maakten. Spanje zette hoog in en wilde zowel zijn aanspraak op Tanger verzilveren als een permanente zetel in de raad van de Volkenbond toegewezen krijgen. Het werd een regelrechte nederlaag voor de diplomaten van de Spaanse dictator. Spanje werd niet toegestaan Tanger te integreren in het protectoraat en noch Engeland, noch Frankrijk was van plan om Spanje een rol te laten spelen op het hoogste niveau binnen de Volkenbond. Niettemin bleef Primo de Rivera stevig in het zadel. Met zijn acties in Noord-Afrika had hij binnenslands het nodige krediet verworven.

Het Civiel Directoraat

De populariteit die Primo de Rivera genoot vanwege zijn succes in Marokko stelde hem staat een poging te wagen zijn regime te bestendigen door het een meer civiel karakter te geven. In december 1925 werd het Militaire Directoraat vervangen door een burgerlijk bestuur, het Civiel Directoraat waarin overigens de sleutelposten als het presidentschap - dat hijzelf bleef bekleden - die van Binnenlandse Zaken en Oorlog nog wel door militairen werden bezet. De dictator maakte ook bekend dat hij geen verkiezingen wilde uitschrijven en de grondwet buiten werking gesteld hield. Primo de Rivera had grootse plannen op sociaaleconomisch gebied: een combinatie van staatsinterventie in de economie en een programma van sociale hervormingen. Zijn angst was op dat moment een eventuele destabilisering van de binnenlandse productie ten gevolge van buitenlandse concurrentie en door verhoogde arbeidsonrust. Vandaar zijn maatregelen in de sfeer van invoerbescherming via tariefmuren en de instelling van paritair samengestelde commissies in de bedrijven om arbeidsconflicten op te lossen.

José Calvo Sotelo
1893-1936

Bij de uitvoering van deze programma's steunde hij vooral op de nog jonge jurist en politicus José Calvo Sotelo, die als directeur-generaal van het binnenlands bestuur al van zich had doen spreken en nu benoemd werd tot minister van Financiën. In die rol ontwikkelde hij een programma van staatsinvesteringen om de economie aan te jagen. Voor de realisatie van dit programma was hij genoodzaakt omvangrijke staatsleningen af te sluiten met alle risico's van dien voor de schatkist. In 1926 werden de *Confederaciones Hidrográficas* opgericht die als opdracht hadden binnen de diverse stroomgebieden in Spanje de energievoorziening uit waterkracht te verzorgen (o.a. via de aanleg van stuwmeren) en de kwaliteit van het water te bewaken. In die periode werden ook duizenden kilometers nieuwe wegen aangelegd en oude, vaak onverharde wegen opgeknapt. Elektriciteit - tot dan toe alleen in gebruik in de steden - kwam beschikbaar op het platteland en ook het spoorwegennet onderging verbetering. In 1927 zagen de (staats)vliegmaatschappij Iberia en het paradepaardje van de dictatuur: de *Compania Arrendataria del Monopolio de Petróleos* ofwel de *CAMPSA* het levenslicht. CAMPSA was een staatsmonopolie, gefinancierd door een aantal Spaanse banken, dat de toelevering van olie en benzine regelde. Het bedrijf *Telefónica*, opgericht in 1924, kende deze verregaande staatsinmenging niet. Het Amerikaanse bedrijf IIT, waarvan Telefónica technologische knowhow betrok, leverde die alleen onder voorwaarde dat Telefónica zou opereren als een normale onderneming. De verregaande staatsinmenging in het economisch proces zoals regulering van prijzen en het beheer van de arbeidsmarkt wekte overigens al gauw irritatie op bij zowel de grote ondernemingen als bij zelfstandigen.

Welhaast nog belangrijker was voor Primo de Rivera de realisatie van een sociaal beleid geschoeid op corporatistische leest ofwel een beleid dat via een harmonieuze samenwerking tussen werkgevers en werknemers vorm zou kunnen krijgen, zonder confronterende acties. Om dit beleid te legitimeren kon hij echter niet zonder medewerking en instemming van de arbeidersklasse. Daarvoor zocht hij steun bij de UGT, de bond die had laten merken zich niet in de hoek van de illegaliteit te willen laten drukken waarin de CNT zich bevond en in samenwerking een middel zag om niet alleen invloed te kunnen uitoefenen op het beleid, maar ook om haar positie ten opzichte van andere syndicaten te verstevigen.

Het initiatief tot samenwerking werd genomen door generaal Bermúdez de Castro die veel ervaring had opgedaan met de conflicten in Asturië en een ontmoeting arrangeerde van de dictator met de leider van de Asturiaanse mijnwerkersbond. Hierdoor gesterkt in het wederzijds vertrouwen verkreeg de UGT een legale status die voor de ander bonden onbereikbaar was.

Indalecio Prieto
1883-1962

Met deze samenwerking trad de UGT in het voetspoor van arbeidersbewegingen elders in Europa die lang niet zo gepolitiseerd waren als de Spaanse, zoals die in Engeland en België. De socialisten waren verdeeld, sommigen konden zich vinden in de koers van de UGT, maar anderen wezen haar af, bang om de andere syndicaten van zich te vervreemden. Voor de socialist Indalecio Prieto was de collaboratie van de UGT met het bewind domweg een vorm van opportunisme en werd het door niets gerechtvaardigd. Largo Caballero trok zich als leider van de UGT weinig aan van deze kritiek en aanvaardde de door de dictator uitgestoken hand. Zijn medewerking leverde hem een plaats op in de Raad van State. De scheuring in socialistische gelederen was daarmee duidelijk zichtbaar geworden.

De val van Primo de Rivera en het einde van de monarchie

Al vanaf het begin van de dictatuur van Primo de Rivera was er, zelfs vanuit kringen die de staatsgreep als heilzaam beschouwden, gepleit voor een gezagsstructuur die de steun zou hebben van de burgers en niet louter stoelde op militairen. Antonio Maura, de vroegere premier en man van de harde hand deed in 1925 een poging om de dictator tot andere gedachten te brengen en steun te werven onder de burgers, maar desinteresse van Primo de Rivera en het overlijden van Maura tegen het eind van dat jaar maakte aan deze poging een einde. Maar in september 1927 kwam Primo de Rivera enigszins tegemoet aan de pleitbezorgers van het constitutionalisme door de Nationale Consultatieve Assemblee in het leven te roepen. Het was geen parlement zoals dat bestond voor de staatsgreep, maar een raadgevend orgaan dat advies werd gevraagd over controversiële onderwerpen. Ook kreeg deze assemblee de opdracht om in drie jaar een voorontwerp te maken van algemene en allesomvattende wetgeving. Van verkiezing der leden via democratische procedures was geen sprake.

Zij werden geselecteerd door gemeenten, provinciale besturen, de afdelingen van Unión Patriótica, het leger, culturele instellingen, de rechterlijke macht, kerk en tal van andere in de ogen van de dictator relevante instellingen. Zeker een derde van alle afgevaardigden had nauwe banden met industriëlen, de agrarische oligarchie of met de bancaire wereld, een schoolvoorbeeld van het corporatistische model dat eerder in Italië tot ontwikkeling was gekomen. Weer openbaarde zich de tegenstelling in socialistische kringen. Largo Caballero accepteerde deelname aan de assemblee vanuit de hoek van de UGT, terwijl Prieto zich een fel tegenstander betoonde. Maar ook uit andere kringen klonk kritiek, zelfs de koning was niet enthousiast over dit door Primo de Rivera genomen besluit en gaf openlijk blijk van zijn groeiende antipathie voor de dictator.

Principiële kritiek op de dictatuur vanuit kringen der intellectuelen zoals Miguel Unamuno en Indalecio Prieto was er vanaf het begin van de dictatuur. Het leidde niet alleen in 1924 tot ontslag van Unamuno als rector van de universiteit van Salamanca, maar ook andere hoogleraren werden uit hun ambt ontzet. Studenten kwamen in opstand en wendden zich tot de koning wat irritatie wekte bij de dictator. De kritiek vanuit de intellectuelen zwol aan toen bleek dat het Civiele Directoraat en de Nationale Consultatieve Assemblee in feite doekjes voor het bloeden waren en dat bij Primo de Rivera geen enkele neiging bestond om terug te keren naar een democratisch stelsel waarin de soevereiniteit van het volk zich kon uiten via algemene verkiezingen. Maar gaandeweg groeiden ook in ander kringen twijfels, vooral omdat bleek dat de enorme staatsinmenging alle ruimte gaf aan corruptie en begunstiging.

Alfons XIII
rond 1930

In 1926 kwam Primo de Rivera in botsing met het leger. Nadat medio juni een eerste samenzwering tegen de dictator was ontstaan: de zogeheten *Sanjuanada* (het was op de geboortedag van San Juan ofwel Johannes de Doper), probeerde hij in september het gehele leger het zogeheten open systeem van bevorderingen op te leggen, dat wil zeggen, een systeem dat niet uitsluitend gebaseerd was op anciënniteit. De artillerie, een van de meest prestigieuze legeronderdelen, kwam hiertegen in verzet en wendde zich tot de koning in zijn functie als de hoogste legerautoriteit.

Bijna kwam Primo de Rivera ertoe het legeronderdeel op te heffen. Hoewel veel lagere officieren wel voelden voor de hervorming van het bevorderingenstelsel, sloten zij zich aan bij hun meerderen in protest tegen de voorgenomen opheffing.

Het was de volgende stap in de groeiende tweespalt tussen de koning en Primo de Rivera die zich bij de vorst evenmin populair maakte met zijn pogingen de legeractiviteiten in Noord-Afrika ten einde te brengen. Ook het verzet vanuit linkse kringen nam toe en vanaf dat moment begon de samenwerking tussen leger en politieke opposanten om een einde te maken aan de dictatuur en de republiek uit te roepen. Begin 1929 was er opnieuw een samenzwering tegen de dictator waarbij naast de artillerie ook Sánchez Guerra de oud-leider van de Partido Conservador betrokken was. Het was het zoveelste signaal richting Primo de Rivera die klaarblijkelijk geen notie had van de veranderende politieke situatie.

In juli zag het ontwerp van een grondwet het licht, samengesteld door ideologen uit de Unión Patriótica. Het was een ontwerp van ultraconservatieve snit waarin niets te vinden was over volkssoevereiniteit en de scheiding van machten. Wel bevatte het een bepaling dat de soevereiniteit over Spanje een gedeelde zaak was van de koning en de Cortes. Dat zorgde wederom voor het oplopen van de spanningen tussen Alfons XIII en Primo de Rivera die eigenlijk alleen te vinden was voor de vestiging van een puur militair regime. Zijn oorspronkelijke medestanders binnen het leger en ondernemerskringen begonnen zich tegen hem te keren. Ook de socialisten braken met het regime na een heftig debat over het nut van de rol die de UGT speelde. In december gaf Primo de Rivera het op en bood zijn ontslag aan. Door iedereen verlaten, ziek en uitgeput vertrok hij naar Parijs waar hij enkele maanden later in eenzaamheid overleed.

Met de val van Primo de Rivera opende zich voor alle geledingen van de Spaanse samenleving het perspectief op terugkeer naar normale politieke verhoudingen. Dat de dictatuur een fiasco was gebleken, stond voor vrijwel iedereen vast. En toch benoemde Alfons XIII opnieuw een generaal, Dámaso Berenguer, tot premier alsof er niets gebeurd was. Weliswaar kondigde Berenguer algemene verkiezingen aan, herstelde hij de burgerrechten en ontbond de Nationale Assemblee, maar het republikeinse tij was niet meer te keren.

Op 17 augustus sloten opposanten van de monarchie het pact van San Sebastián. Belangrijke deelnemers waren Alejandro Lerroux van de Partido Republicano Radical, Manuel Azaña van de Acción Republicana, Niceto Alcalá Zamora van de Partido Liberal Republicana en de socialist Indalecio Prieto die op persoonlijke titel de bijeenkomst bijwoonde. Ook waren er diverse vertegenwoordigers van regionale partijen. De PSOE trad in oktober toe tot het pact. Besloten werd tot oprichting van een revolutionair comité onder leiding van Alcalá Zamora die een militaire opstand zou voorbereiden.

Op 15 december 1930 vond de opstand plaats vanuit het garnizoen van Jaca die echter mislukte en de leiders ervan werden gefusilleerd. Dat leidde tot een golf van protest in geheel Spanje en het betekende het einde van de regering Berenguer. Alfons deed een laatste poging de monarchie te redden door admiraal Juan Bautista Aznar aan het hoofd te stellen van een kabinet van monarchisten. Aznar zegde toe gemeenteraadsverkiezingen te houden, beloofde een herziening van de grondwet en aan Catalonië autonomie, maar het bracht het volk niet tot kalmte. Op 12 april vonden de gemeenteraadsverkiezingen plaats die uitliepen op een eclatante overwinning voor de republikeinse partijen in de steden. Op 14 april was het zover; de koning trad af en ging in ballingschap. De Tweede Republiek werd uitgeroepen. De in het Baskenland gelegen plaats Éibar had de primeur: om half zeven in de ochtend van 14 april werd op het balkon van het gemeentehuis de Republikeinse driekleur gehesen.

10 november 2013